

GÂNDIREA

ANUL XVII. — Nr. 3

MARTIE 1938

S U M A R U L :

DETERMINISM ȘI INDETERMINISM AMINTIREA LUI MATEIU CARAGIALE

I. PETROVICI : Determinismul și indeterminismul în lumina criticei filosofice	113
D. CIUREZU : Rugăciunea pulberii mele	119
ȘTEFAN BACIU : Poesii	120
VICTOR PAPILIAN : Obsesie	122
GEORGE A. PETRE : Poesii	130
AUREL MARIN : Poesii	131
TUDOR VIANU : Paradoxul poeziei	132
CONSTANTIN SALCIA : Poesii	135
RADU BRATEȘ : Cimitirul din munți	136
LUCIAN EMANDI : Post mortem	137
CEZAR PETRESCU : Mateiu I. Caragiale	138

IDEI, OAMENI, FAPTE

VINTILĂ HORIA : Despre un spirit european	151
---	-----

CRONICA LITERARĂ

OVIDIU PAPADIMA : Camil Petrescu : Modalitatea estetică a teatrului. — Radu Gyr : Cununi us- cate. — 13 poeți. — Cezar Petrescu : 1907, Noi vrem pământ.—Lucia Demetrius : Marea fugă.	154
---	-----

CRONICA MĂRUNTĂ

NICHIFOR CRAINIC : Lirica noastră religioasă	159
--	-----

E X E M P L A R U L 20 L E I

Omul forte reuşeşte

În lupta pentru viață, sănătatea este primul factor al succesului, lată aci, pentru a păstra nervii liniștiți, creierul limpede, mușchii sprinteni și corpul vioi, o rețetă care a făcut toate probele: este de a turna un flacon de Quintonine într'un litru de vin de masă și de a lua, înaintea fiecărei mese, un pahărel din acest delicios vin fortifiant. Dl. J. Coudurier, 99, boulevard du Temple, din Paris, a făcut experiența și scrie:

„Sunt ani de zile de când întrebuințăm în casă Quintonine; nu ne-am săturat niciodată de acest

produs care constituie pentru noi cel mai bun tonic”.

Nici un fortifiant nu poate fi comparat cu Quintonine pentru că nici unul nu conține atâtea principii regeneratoare. Quintonine este remediu sigur, complet, eficace — și de preț neînsemnat — la care se poate recurge la cel mai mic semn de oboseală.

QUINTONINE

PRODUS FRANCEZ. — LABORATOARELE HELIN
LA FARMACII ȘI DROGUERII

GÂNDIREA

DETERMINISMUL ȘI INDETERMINISMUL IN LUMINA CRITICEI FILOSOFICE

— COMUNICARE FĂCUTĂ LA ACADEMIA ROMÂNĂ —

DE

I. PETROVICI

Fără a anticipa de la cele dintâi cuvinte asupra controversei dintre determinism și indeterminism și cu riscul de a lăsa de la început impresiunea unei înclinări personale spre concepția deterministă — în deosebire de moda timpului, care însuflețită de patos revoluționar, e mai degrabă favorabilă indeterminismului — deci fără a mă gândi să iau de-a capul poziție față de datele problemei, trebuie să constat totuși, că cel puțin comunicarea mea de astăzi nu a răsărit dintr'o inițiativă spontană, ci a fost efectiv determinată. A fost determinată de cele două comunicări academice anterioare, cu acelaș subiect, ale colegilor noștri dr. Marinescu și Vâlcovici, cari cu autoritate și magistrală stăpânire a unui domeniu științific — biologia la primul, fizica la celălalt — au căutat amândoi, fiecare cu nuanțe proprii, să ne arate, sprijiniți pe date științifice recente, cum s'ar prezenta în actualitatea științifică problema determinismului și riguroasa înlanțuire a fenomenelor în cuprinsul naturii și al experienței.

Este netăgăduit că cercetările experimentale ale ultimelor 3-4 decenii, au sdruncinat progresiv confiența savanților, altă dată atât de solidă, în valoarea determinismului, a cauzalității și a previziunilor certe. Oamenii de știință s'au și grăbit să proclame falimentul siguranței generalizărilor, și să întindă cota incertitudinii ș'a cunoașterii aproximative. Studiul adâncit al fenomenelor de pe scara atomică, microscopică, n'a mai găsit, în acest domeniu al infinitului mic, determinismul riguros de pe scara microscopică, de unde ni se și sugerase pe vremuri noțiunea însăși de determinism. După aceste descoperiri derutante, care instalează hazardul în domeniul fundamental al elementelor prime, legile cauzale de la suprafața existenței devin ele înșile oarecum aleatorii. În orice caz și-a făcut drum în noua știință, concepția *statistică* a legilor, răzimată pe calculul de probabilitate. O lege statistică e, firește, mai slabă decât o lege cauzală, după vechiul tipic. Pe când legea cauzală enunța că de câte ori apare fenomenul A, urmează cu necesitate fenomenul B, legea statistică anemiează enunțul cu un adaos care îi sugerează o parte din putere, căci ea se formulează astfel : Evenimentul B urmează evenimentul A, în atâtea cazuri la o sumă totală. Așa dar legea nu mai este riguros universală,

iar prevederea viitorului se raporta la o cifra generală, fără să se extindă la fiecare caz individual, sau să precizeze la care anume. A afirma cu oricâtă siguranță că un fapt se va produce de 15 ori din 20, nu înseamnă că vom ști cu precizie în care caz se va petrece și în care nu.

Aceste transformări de mentalitate științifică, au redus pare-se câmpul determinismului și i-au lăsat acestuia roluri superficiale, înviind și împingând la loc de onoare concepția contrară, a indeterminismului. Filosofii au primit și ei notificare, fiind invitați să ia act de această revoluție și să-și revizuiască teoriile asupra cunoașterii omenești și a instrumentelor ei fundamentale.

Câtă depărtare dela vremea în care Vasile Conta scria cu sentimentul unei datorii intelectuale „Teoria Fatalismului” demonstrând cu fanatismul convingerii profunde, celor neîncrezători, că nu există în nici un domeniu hazard și arbitrar, până la epoca de astăzi, în care lumea abia educată în ideia determinismului, este somată, ba chiar de oamenii de știință, să creadă în apariții libere, în erupții nedeterminate!

În foarte interesanta sa comunicare, colegul nostru Vălcovici stăruia asupra unui fapt cu care nu mi-e greu a fi de acord: că determinismul nu este o concepție scumpă și de aceea greu de lepădat, îndeosebi când mă gândesc la atașele sale netăgăduite cu mecanismul rațiunii omenești.

Să nu uităm totuși că noua revoluție din domeniul fizicii, cu consecințele ei epistemologice — reale sau aparente — n'a produs numai o contrariere, ci, pe alocuri, și o explozie de bucurie. Criza determinismului a apărut în ochii unora ca un triumf al credinții religioase, lucru care a fost exprimat în conferințe publice de cineva nu mai mic decât Eddington, ce nu s'a sfiit să declare că prin indeterminismul noilor teorii fizice se străvede limpede lumina lui Dumnezeu.

Inițiativa unei epistemologii indeterministe, care pleacă din tabăra savanților, și care, mai presus de toate, este impregnată de sentimentul incertitudinii față de generalizările științifice, să zicem față de valoarea legilor naturii, nu va întâmpina, firește, din partea filosofilor un refuz neînțelegător și o opoziție de principiu. Este bine de amintit că și atuncia când determinismul avea valoare de dogmă în cercurile oamenilor de știință, critica filosofică a exprimat întotdeauna rezerve și a simțit regulat lacunele de fundamentare a adevărilor scoase din experiență. O dungă de incertitudine a încadrat întotdeauna, în meditația filosofică, generalizările inductive, de unde căutarea de remedii-surogate, pentru a se legitima valoarea legilor și dreptul de a se crede în ele. Este neîndoios că orice generalizare, cu pretenții de prezicere și de previziune, depășește bazele de la care a plecat. Când pe temeiul a câtorva cazuri concrete, afirmăm un adevăr valabil pentru toate cazurile asemănătoare, am trecut de la parte la tot, ceea ce logica strictă nu îngăduie, ea autorizând numai deducțiile de la tot la parte. Cu drept cuvânt săritura generalizărilor inductive a fost îndeobște socotită ca punctul dramatic al cunoașterii omenești. Filosofii s'au silit să salveze legitimitatea generalizărilor, proptindu-le pe un stâlp accesoriu: fie postulatul uniformității legilor naturii, după concepția lui Mill, fie pe legea de asociație așa cum socotea Hume, făcând de fapt să degeneze legea științifică la o habitudine subiectivă, fie însfârșit invocând cu școala cartesiană, veracitatea divină, ca ultim refugiu al obiectivității legilor. Dar toate aceste eșafodagii nu reușeau să ajungă decât la o salvare relativă, așa că filosoficește legile naturii, întrucât se întemeiau pe experiență, totdeauna au purtat stig-

matul nesiguranței și amenințarea surprizelor, care le-ar anula eventual. Chiar faptul că nu se poate stabili un raport între două fenomene decât izolându-le din contextul cosmic, decât făcând abstracție de orice tovarășii variabile și turburătoare, ne arată caracterul limitat și condițional al tuturor legilor, — cari se îndeplinesc aievea numai în măsura în care nu vor fi deranjate în funcționarea lor de ansamblul fenomenelor simultane, rămase evident în afară de enunțul și prevederile legii. Cu aceste lucruri filosofia era îndelung familiarizată și nu avea imperioasă trebuință, pentru a ajunge la asemenea concluzii de marile descoperiri ale fizicii moderne.

Meditațiile epistemologice ale fizicianilor contemporani au venit totuși, oșebit de baza inedită a faptelor descoperite, cu o teorie nouă pentru a salva un minimum de siguranță legilor științifice : teoria statistică a legilor, care, după cum am văzut, le asigură acestora unele posibilități de prevedere în viitor cu toate că mai vagi și mai șovăitoare, decât acelea pe care ambiționau să le garanteze vechile teorii ale logicei filosofice. Căci cu toată prudența lor circumspectă, acestea din urmă mențineau măcar cu îndărătnicie principiul determinismului și al cauzalității, care cu toată forma lor schematică, introduceau o ordine oarecare în haosul incertitudinilor. Pe când moda actuală, eșită din prestigiul laboratoriiilor, suprimă și acest zid de rezistență în contra haosului, ancorând în indeterminism.

Trebuie să amintim de asemeni că și în această privință filosofia își păstrează rangul de precursor, întrucât în evoluția gândirii filosofice se pot semna în repetite rânduri, sisteme fățiș indeterminate. Fie pentru a se salva la originea lumii un prim fenomen care nu a fost precedat de nimic, fie pentru a nu se știrbi libertatea voinții și capacitatea ei de-a introduce în țesătura cosmică un quantum de energie nouă, unii filosofi au admis izbucniri spontane, începuturi indeterminate. De sigur aceasta se făcea fără suprimarea totală a cauzalității, care rămânea să cârmuiască suveran, seriile de fenomene ce decurgeau necesar din aceste începuturi prime, fără antecedente. Filosoful german Lotze, a cărui frumoasă activitate de cugetător ilustrează a doua jumătate a secolului al XIX-lea, pentru a armoniza aceste apariții libere cu principiul determinismului cauzal, încearcă chiar să schimbe formula clasică a cauzalității, spunând că n'ar trebui să zicem : orice fenomen este cu necesitate efectul unei cauze, ci invers, că orice cauză produce ineluctabil efecte, și acestea altele, la nesfârșit. Așa dar infinitatea cauzală ar trebui să o concepem nu ascendent ci descendent, lanțul cauzal fiind fără limită în jos, dar cu începuturi necondiționate în sus.

Și totuși, cu toate aceste aderări periodice la teoria indeterminismului și a libertății (în înțelesul izbucnirii unor începuturi absolute), aderări provocate fie de aspirații permanente ale inimei, fie din constatarea unor fenomene ce par hotărâte a se sustrage din ițele nexului cauzal (cum s'a petrecut în fizica ultimului timp), — determinismul continuă să-mi apară ca o exigență a rațiunii, ca un imperativ al gândirii, al acestei gândiri omenești care greu va concepe începuturi necondiționate și apariții fără antecedent.

Desigur exigențele rațiunii nu sunt integral satisfăcute de lumea experienței, care nu se înfățișează perfect rațională, ci numai parțial și aproximativ. Nu există deci suprapunere desăvârșită între mecanismul spiritului nostru și vălmășagul datelor intuitive, percepute în experiență, și din pricina aceasta teoriile științifice sunt în deobște opera unui compromis, între unitatea spiritului și multiplicitatea empirică. Dar oricare ar fi concesiunile provizorii ale rațiunii, tranzacțiile pe care

mintea le încheie cu materialul empiric, adesea enigmatic și greu de dominat, ea nu-și pierde niciodată nădejdea în victoria totală, pândind orice ocazie prielnică pentru a-și întinde stăpânirea, silind materia rebelă la un spor de raționalizare. Evoluția teoriilor științifice zugrăvește acest procesus intelectual, și unul din momentele de splendidă isbândă ale rațiunii, în această continuă acomodare, a fost desigur apariția în știința naturii a teoriilor mecaniciste, desigur mai inteligibile și mai clare decât teoriile termodinamice, care au succedat mai târziu. Fiindcă trebuie să recunoaștem că progresele raționalizării nu merg neîntrerupt, ci uneori descoperirea de fenomene necunoscute silește rațiunea să încheie cu datele experienței, noi compromisuri mai desavantajoase pentru dânsa, decât erau alte teorii mai vechi, dar pe care acuma suntem constrânși a le revizui ¹⁾.

Și totuș, cu toate aceste decepții ale rațiunii, silită câteodată să facă un pas înapoi dela exigențele sale, sub presiunea indicațiilor empirice, pe care nu le poate încadra convenabil în tiparele ei lăuntrice, dar nici nu le poate ignora, — cu toate aceste deziluzii zic, rațiunea continuă să spere că aceste înfrângeriale sale sunt numai momentane, și că alte descoperiri viitoare îi vor da prilejul să-și repare eșecurile suferite, printr'o altă teorie mai comprehensivă, care să corespundă mai bine, cădrelor ei fundamentale.

E interesant de amintit că la ultimul inventariu al ideilor filosofice, e vorba de Congresul internațional de filosofie din Paris, problema fizicei moderne și a repercusiunilor ei epistemologice, fiind desbătută cu mare competență de savanți cu autoritate recunoscută, ca frații de Broglie, Marcel Barzin, Sir Herbert Samuel și alții, toate aceste somități științifice, recunoscând fără înconjur actuala criză a determinismului, și-au exprimat totuș speranța, ba mai mult chiar presimțirea că într'o zi lucrurile se vor schimba.

„Il n'est... pas interdit de penser qu'un jour, a spus Louis de Broglie, la Physique pourrait retrouver à l'échelle microscopique le déterminisme rigoureux dont l'étude du monde macroscopique lui avait naguère suggéré la notion“.

Marcel Barzin, și mai categoric, a susținut că determinismul continuă să fie — în ciuda aparențelor — o supoziție latentă chiar a fizicei moderne, întrucât legea statistică „repose sur les mêmes postulats et notamment sur ce déterminisme universel auquel on croyait se dérober“.

— In sfârșit Sir Samuel, care a fost fără contestare unul din așii congresului de filosofie, a denumit moda indeterminismului, ca o „aberație temporară“; a făcut citații din Planck, Einstein și Rutherford arătând că nici unul din acești mari înaintași, nu au subscris la teoria indeterminismului, recomandând dimpotrivă cea mai strictă rezervă; a mai spus răspicat că hazardul este un simplu nume pentru ignoranța noastră și mai ales a denunțat confuziunea care se face între două feluri de determinare: determinare, în sens de prezență unei cauze și determinare în funcție de posibilitatea unei prevederi. Sunt cauze pe care nu le putem sesiza, fără ca aceasta să însemne că ele nu există. Incertitudinea poate avea isvoare variate, ea poate să provie — cum spune Sir Samuel — nu dela electron, ci dela fizician, nu din univers, ci din laborator. Din neputința noastră de a constata origina unui lucru și de a-l prevedea în viitor, nu reese că fenomenul ar fi indeterminat în sine, în sensul că n'ar avea nici o cauză.

De altfel, raționalistul cel mai ortodox nu va susține niciodată universalita-

1) Teoria compromisului am dezvoltat-o în studiul special „La philosophie du compromis“ publicat în „Revue Bleue“ din 4 Decembrie 1937.

tea determinismului, dacă îl vom defini exclusiv pe acesta în funcție de posibilitatea prevederilor. Desigur posibilitatea predicției este unul din criteriile cele mai importante ale adevărului științific și unul din mijloacele de lucru cele mai fertile ale omului de știință. Dar este tot așa de adevărat că din pricina complexității cauzelor care se întrec și concură adesea la producerea unui fenomen, se îngreuiază considerabil previziunea, iar viitorul rămâne încărcat de surprize și de necunoscut. Dacă am conveni eventual cu toții să nu înțelegem prin determinism decât numai posibilitatea prevederilor și reușita lor, atunci am admite de sigur, fără excepție prezența largă a hazardului și câmpul extrem de redus al determinismului. Dar o asemenea definiție ar fi în practică neconținut depășită de înțelesul mai vechiu și mai adânc al cuvântului, așa că vom fi pururea amenințați să substituim incapacității noastre de a prevedea ideia unui indeterminism în sine, ideia de generație spontană, fără nici o antecedentă cauzală. De aci, echivocul, de care profită larg teoriile indeterminate, lăsând a se înțelege că pustiirile lor ar fi cu mult mai radicale, pe când de fapt ele procedează cam analog cu aceia care nimicind efigia de ceară a unui adversar, își închipuie cu asta că au distrus deopotrivă și pe omul în carne și oase.

Trebue să diferențiem deci în modul cel mai limpede chestiunea previziunilor de aceea a determinismului, și să spunem lămurit că prevederile efectuate valorifică determinismul, dar nu-l creiază. Ar fi și straniu să fie altfel, când ne gândim că progresele științei au făcut să se prevadă cu timpul fenomene care în vremuri mai înapoiate erau imprevizibile, ceea ce nu ne dă dreptul să spunem — fără riscul absurdității — că acele fenomene odinioară apăreau fără cauză, iar ulterior s'au inserat în rețeaua celui mai riguros determinism. Nici chiar valorificarea determinismului prin reușita prevederilor — pe care principial am admis-o — nu este necondiționat exactă, întrucât pot exista și cazuri răzlețe, când prevederile se realizează fără ca totuși să avem convingerea unui real determinism. Nu o singură dată, prevestirea războiului după apariția unei comete, pare că s'a îndeplinit, și totuși multe capete nu vor vedea aicea decât o pură coincidență pe baza căreia s'a clădit o superstiție.

Neapărat că toate aceste considerații nu suprimă faptul capital, că fizica nouă a produs, mai ales prin scormonirile sale fructuoase în obscuritățile infinitului mic, o criză a determinismului și înclinări vădite spre concepția contrară. Indeterminismul poate invoca și dânsul, ca luptând sub baniera lui întinerită, o serie de personalități de primul ordin, ca Heisenberg, Bohr, Schrödinger, Eddington și alții.

Criza determinismului evident există. Atâta numai că o criză nu anunță totdeauna moartea, fiindcă mai există și crize de creștere sau de transformare. Poate că este vorba numai de o fază de tranziție de la o formulă deterministă, la altă schemă, tot deterministă, iar păturile libere și indeterminate care s'au descoperit dedesubtul crustei deterministe, să nu fie decât semnalul că vechea formulă deterministă va trebui înlocuită cu alta mai suplă și mai adecuată. Nu ar fi deci vorba de-o părăsire a principiului, ci numai a expresiei sale.

Principiul de cauzalitate este așa de legat de structura spiritului nostru, încât chiar acolo unde metafizica își imaginează o încheere a lanțului cauzal, la un principiu ultim care n'a fost precedat de nimic, chiar acolo se folosesc cel puțin de către unii filosofi, formule cauzale, spunându-se de pildă despre Dumnezeu ne-creatul, că este „causa sui“. Și aceasta poate nu numai dintr'o obișnuință greu de

înlăturat, ci poate din presentimentul mai adânc și mai temeinic, că principiul ultim — oricât l-am concepe de liber și de spontan, — nu poate însemna simpla anulare a determinismului, în favoarea indeterminismului, ci o depășire a amândurora, o sinteză desigur pentru noi enigmatică, în care amândouă ar alcătui câte o latură a principiului creator. Că pe această culme a ființării, determinismul ar avea o altă fizionomie, față de care aceea cunoscută nouă ar apărea ca o formă degenerată, lucrul este cu putință. Dar ceea ce e sigur e că acea fizionomie tot se va înrudi mai tare cu determinismul nostru, decât cu haosul și hazardul, care ar reprezenta pentru cunoașterea noastră, ipostasele indeterminate.

Determinismul poate tot așa de puțin să fie conceput ca o excrescență parazită a unui indeterminism profund, după cum ideia logică — cu toată silința unor filosofi antiintelectualiști — n'a putut fi socotită ca produsul derivat al unei activități oarbe, ori staticul ca un fenomen superficial, provenind dintr'un echilibru provizoriu a două mișcări inverse, care s'ar anula reciproc.

Tot așa precum ideia (logosul) a trebuit să fie reintegrată în cele din urmă la temeliiile existenței, alcătuiind o unitate indisolubilă cu activitatea voinții spontane, tot așa precum staticul, isgonit în ultima vreme pe planul formelor pasagere, a trebuit să fie reinstalat la loc de onoare, încercându-se o sinteză între platonismul imuabil și dinamismul pururea mobil, la fel stringența deterministă nu va putea să fie alungată, ori svârlită pe planuri secundare, ci păstrată, într'o formă oricât de rafinată și de eterică, chiar în lumea isvoarelor supreme.

Aceste considerații metafizice au avut doar menirea să indice că în regiunile transcendente, unde rațiunea trebuie să-și anuleze multe din procedeele ei obișnuite, chiar acolo nu se poate stârpi, fără rizicul unei întunecări totale, întreaga viziune deterministă.

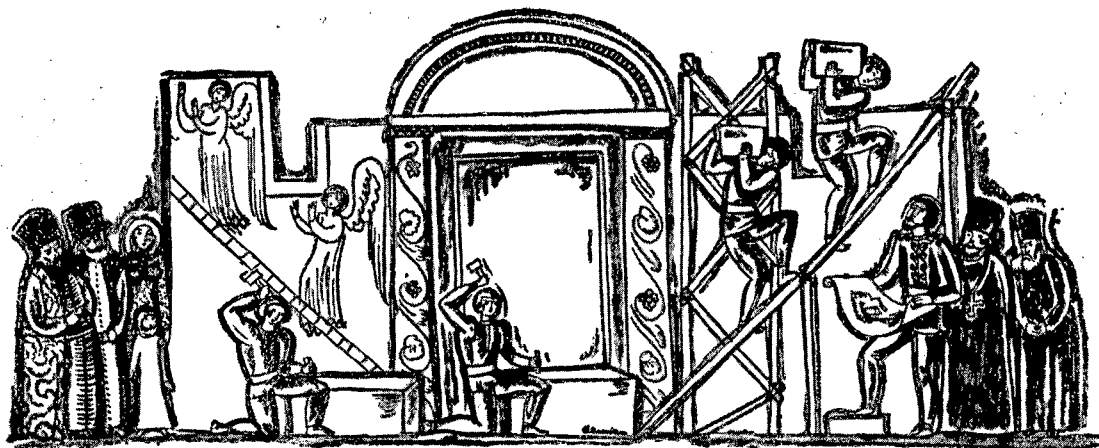
Cu atât mai mult pe planul realității imanente, vreau să zic în domeniul fenomenologiei naturale, nu s'ar putea vorbi de-o suspendare a determinismului, oricare ar fi ciudățenia unor uluitoare apariții distonante. Firește, față de varietatea capetelor și de diversitatea concepțiilor, orice poziție adoptată în acest domeniu al cugetării, implică un act de credință, care nu se poate matematic demonstra. Eu unul cred în determinism, în tot domeniul cosmic, atât în natura fizică precum și — *grosso modo* — în viața sufletească. ¹⁾ Iar fiindcă îmi place totuș să adun mărturii numeroase în favoarea acestei credințe înrădăcinate, mă bucur în deosebi să găsesc în împrejurarea de față una deosebit de prețioasă: faptul că vestitorii indeterminismului nu-și afirmă convingerea dogmatic ci se silesc și ei să-și motiveze punctul lor de vedere, cu alte vorbe ne înșiră cauzele care i-au *determinat* să adere la indeterminism.

Fără să-mi făuresc o nouă armă din această contrazicere tipică — în trecerea dela cugetare la practică mi s'a părut totuș nemerit și pitoresc ca ea să fie oarecum subliniată.

---

1) Evident determinismul psihic este mai elastic, întrucât în cadrul vieții sufletești, s'a vorbit întotdeauna serios de libertate. Dar această libertate nu se poate concepe decât în două feluri: sau ca o *determinare* prin idealuri care înfrâng egoismul utilitarist; sau ca o *determinare* prin totalitatea eului, evident incalculabilă în componența ei infinită.

RUGĂCIUNEA PULBERII MELE

DE

D. CIUREZU

Doamne,

Miroase satul tot a iarbă și - a lumină
Și stă 'n genunchi sub tâmpla Ta de soare
Pe creștet, alb, un patrafir de floare
I - adună rugăciunea lui senină.

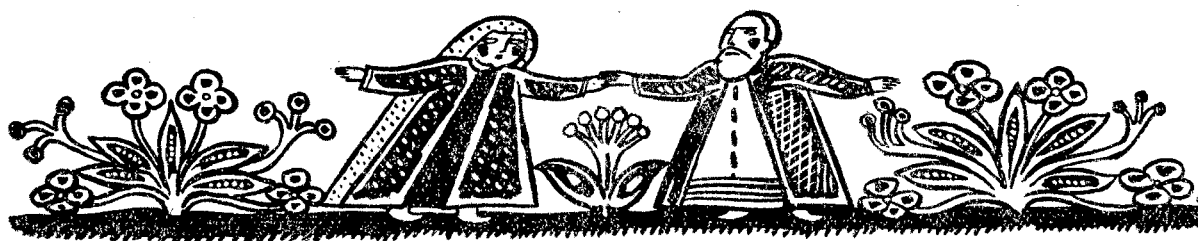
Și - așa neputincios, dar tare în credință
În fiecare zi se 'ndreaptă către Tine
Cu tot ce - ai pus în el din slăvi senine
Cu tot ce - ai vrut din marea biruință.

Se 'nchină simplu, ca un ram în vânt
Și răsădește 'n cer un bob de gând,
Apoi se 'ntoarce 'n bulgăr, tremurând
Cu fruntea mai lipită de pământ.

Se 'ntrece 'n câmp cu păsările Tale
Și bucuros se pierde pe ogoare
Purtând pe umeri dimineți cu soare
Și umbre moi culcate peste cale...

Doamne,

E satul Tău și cuibul meu pierdut
Pe care - l port în aripile mele
Cum aş purta o pulbere de stele
Din înălțimile prin care am trecut.

P O E S I I

DE

ȘTEFAN BACIU

SIC TRANSIT...

Așa se duce gloria lumii
Ca de pe margine de cupă
Un brâu țesut din firul spumii.

Tot alții 'n urma noastră vin
Și cât de repede - or să rupă
Un vis iubit, muncit cu chin.

Azi nu se înfioară trecătorii
De tâmpla albă care - a stat
Plecată mult pe coardele viorii.

Noi toți am dus cândva sub frunte
Un univers în care am lucrat
Ca salahorul într'un munte.

Curând ne vom culca sub glie
Subțirea mână care - a scris
Caete cu revoltă și cu poezie.

Iar de sub neagra scoarță - a humii
Va crește un copac de vis.
Așa se duce gloria lumii.

PRIN VEAC

Ca pe-o Duminecă aștept să vie poezia
Cu zurgălăi de samie și vis,
Să urc cu tocul ciocârlia
Spre cerul alb de manuscris.

Sunt mai ușor ca o zăpadă pură,
Sub frunte - mi sboară mii de heruvimi,
Un cântec mi se sbengue în gură
Și de pe tâmpile cad lumini.

Uit oamenii și viața ce mă ceartă
Și merg prin vers cu - o unică busolă,
Inchid în sticle ziua mea deșartă
Și scot concerte dintr'o singură corolă.

Mă logodesc apoi cu stele căzătoare
Și-aștept în pragul anilor
Cu trupul răzimat de - o floare;

Zâmbesc, respir adânc și mor.

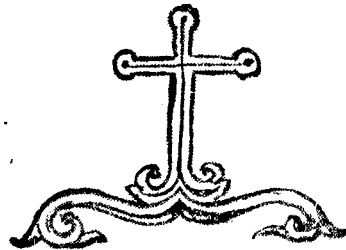
PRELUDIU DE IARNA

Ridică iarna albe steaguri prin grădini
Când toamna își pogoară fruntea 'n brazi,
Și urcă 'n zi prelungi convoaie de lumini
Când eri se depărtează tot mai mult de azi.

E - o tuse - adâncă 'n gâtul cerului văpsit
Și îngerii plâng iar cu voci de piculine
Când corbii morți de frigul ruginit,
Cad grav, cu aripi desfăcute, către mine.

Ce rar o voce sună 'n liniștea de seară !
Zăpezile ca frunza pală vor cădea
Sau ca o stea în serile de astă - vară;
Mai știi, ca fruntea care prea mult obosea.

Ce plin se lasă anotimpul ăsta 'n parcuri
Cu blănuri mari pe umerii de veac.
În cer, Arhanghelii de pază stau cu arcuri,
Pe sub pământ se - aude doar cum morții tac.

O B S E S I E

DE
VICTOR PAPILIAN

Pretutindeni, în curte, în vestiare, apoi de-alungul scârilor, din pivniță și până'n pod, biblioteca universității se găsea în plină forfoteală. Inceputul anului școlar strica liniștea în edificiul sombru și tăcut, unde se merge în vârful picioarelor și se vorbește muțeste, prin semne. Nu se respecta niciun ordin, nu se lua în serios nicio dispozițiune. În fața secretariatului stăruia îmbulzeala balicilor, adică a studenților începători, după permise. Retrași la bufet, cei mai în vârstă, cu oarecare dispreț și indulgență față de această masă indiscretă și gălăgioasă, fumau, beau cafele și discutau politică. În grădină, pe bănci, prin firidele vestiarelor sau la câte un colț de scară, se alegeau discret simpatiile, din mulțime.

Edificiul cu ușile date în lături, cu ferestrele larg deschise și storurile ridicate, parcă trăgea aer curat pentru anul întreg. Soarele dimineții, din belșug căzut, curăța de pe pereți praful becurilor electrice. Mirosul uscat de hârtoage și file vechi dispăruse. Pretutindeni, în sumbra clădire, răsbea viața.

* * *

Mihai Golgot se opri în curtea bibliotecii căutându-și prietenul printre grupurile de studenți. Avea întâlnire cu el aci. Căci se știa prins de sfiiciune, parcă n'ar fi fost copil de țăran, și încă Moț pe deasupra, de îndată ce intra într'o lume necunoscută. Era vechiu acest cusur. Iși dăduse seama de el în ziua când, îmbrăcat moțeste, cu cioareci albi strânși pe picior și surtuc cenușiu de dimie, intrase în clasa întâia a liceului din Brad. Și atunci, mai rău ca azi, nu cunoștea pe nimeni. Cel puțin acum îi sta într'ajutor Petrișor Todea, Moț ca și dânsul, și tot din Baia de Criș, cu un an mai în vârstă, prin urmare mai iscusit, mai purtat prin lume preț de un an. Mihai simți cum roșește din obraz și până în ochi, de i se întunecă privirea. Parcă din toate părțile îl pândeau numai chipuri dușmane. Repede, fără să mai ia seama la nimic, urcă scările, intră în vestibul și văzând aglomerația dela

ușa secretariatului, o luă la întâmplare de cealaltă parte până ce se izbi într-o ușă ferecată. Acum se dumeri. Se găsea de fapt, pe coridorul cel mare, care înconjură, ca un semicerc sala de lectură, în care răspundeau vestiarele și din care porneau și scoborau scările către celelalte etaje.

Mihai se liniști. De aci putea observa întreaga mișcare a masei și eventual să-și găsească prietenul. Vedeă mulțimea studenților grămădită la ușa secretariatului, funcționarii grăbiți alergând în toate părțile și pe oamenii de serviciu purtând pe brațe ori la subțioară, pachete de cărți sau chiar, în spate, saci plini a salahorii. Odată cu liniștea îi reveni și încrederea în sine. La urma urmei și el era student ca toți ceilalți. Făcu un pas, parcă să se îndrepte către mulțime, apoi se răzgândi. Dintr'un moment într'altul putea veni Todea, și dacă nu-l găsea? Mai bine era aci. Și ca să-i treacă timpul, începu să privească pe pereți, unde se găseau înșirate tablouri, stampe și diferite gravuri. Mihai le cunoștea pe toate din cărțile de istorie. Domnitorul Carol salutând, la Calafat, prima ghiulea turcească, gravură însoțită de celebra inscripție: „Asta-i muzica ce-mi place”. Apoi, memorandumii înainte de a intra în închisoare, pe urmă trei portrete așezate fără nicio noimă: al lui Șaguna, Eminescu și al bătrânului Ion Brătianu.

— Ce amestec nefiresc... își zise el și trecu mai departe.

Kisseleff, Domnitorul Cuza și Simion Bărnuțiu, iar la urmă o stampă cu transportarea lui Horia și Cloșca, prin Abrud, după ce au fost prinși.

— Și pe asta o cunosc din liceu..

Totuși rămase cu privirea fixată acolo. Stampa era colorată și culorile exagerau parcă naivitatea desemnului. Soldații păreau de lemn, atât erau de țepeni; calul comandantului avea gâtul lung ca de cămilă, iar preotul Crișănuț Hagiul, ieșit într' un întâmpinarea eroilor, plat și fără nicio perspectivă, ca o zugrăveală bisericască.

Mihai trecu mai departe. Alte portrete privitoare la răscoala Românilor din 1784. Prinderea lui Horia, Horia la împăratul Iosif, Horia și Cloșca în închisoarea din Alba Iulia și în fine, uciderea eroilor. Nimic nou. Toate îi erau cunoscute și totuși parcă azi le descoperea. Poate fiindcă desemnele erau mai detaliate, mai evidente, decât în cărțile de istorie. Se deslușea bine eșafodul, leșul lui Cloșca despicat în două, capul într'un par și trupul aruncat în lături, apoi doi călugări iezuiți, privind curioși răstignirea lui Horia.

— Oare răstignire să fi fost?..

Mihai își strânse ochii, ca să vadă mai bine, apropiindu-i de tablou. Trupul lui Horia era gol și legat de roată, cu picioarele depărtate și mâinile întinse. Da. Răstignire mai grozavă decât cea de pe cruce a Domnului Isus Hristos!

— Bine că te gălesc.

Vocea prietenului îi tremură în ceafă ca o sbârnâitură. Todea căzuse la timp nepotrivit.

— Ce? Privești la vechiturile astea?

Și luându-l de braț:

— Hai, să-ți iei permisul.

* * *

Pentru Mihai, ora de curs se scurgea anevoie, deși profesorul era plin de vervă și puneă pasiune și convingere în cele ce spunea. O turburare nelămurită, un fel de agitație a fibrelor musculare însoțită de fiori și înțepături, simțea în tot

trupul. Il ținea în prinsoare masa studenților, îl pedepsea cursul profesorului ca o osândă. Ar fi vrut să fie departe, să nu mai audă vorba frumoasă, să se simtă din nou liber, sburdalnic și voios, din nou copilul lui Iosif Golgot, sfatul bisericii din Baia de Criș.

— Secolul al XVIII, secolul despotismului luminat, este îndeobște atât de ponegрит de istoricii superficiali, cât și de fățarnicii democrați. Mișcarea intelectuală, pornită din Franța cu fiziocrații și enciclopediștii, a stimulat gândirea Europei întregi...

Mihai nu mai putea urmări cursul. Dureri vagi îl încercau prin piept și pânțele, capul îi era greu că trebuia să și-l sprijine în podul palmelor, și din întimitatea țesuturilor simțea valuri valuri de căldură urcând până 'n ochi. Parcă ar fi vrut să plângă. Il chema înapoi, spre casă, un dor puternic. Prea se simțea între străini. Aceași durere ca și acum opt ani când tatăl său plecase dela gazdă, lăsându-l singur. Dar pe acea vreme era copil; acum — ce Dumnezeu! — a ajuns om în toată firea.

— Secolul, care a dat pe Kant în filosofie și pe Goethe în literatură, nu poate fi judecat cu ușurință... auzi el vocea profesorului și se hotărî să fie atent.

— Există o sensibilitate, care depășește individualul interesând colectivul. Aprecierii sensibilității unei epoci se face numai prin intermediul oamenilor iluștri, Kant și Goethe de pildă...

Profesorul termină aci lecția, băgă notele în buzunarul hainei și plecă. Mihai așteptă ca sala de curs să se golească și apoi singur scoborî scările universității. Aceași turburare neliniștită îi tremura în suflet și trup. Se simțea trist, dar nu putea preciza nici pricina, nici felul tristeții. Căci mai mult decât dorul de casă, îl măcina parcă dragostea pentru tatăl său, pentru sufletul lui de om simplu și necăjit. Fusese nedrept cu bietul om, nu-l iubise îndeajuns. Și nedrept fusese față de tot ținutul lui moțesc, prețuindu-l, ca la carte, după avuție, când suflet era și bradul pădurii, și piatra munților, și floarea pajștilor. Se trezi în fața bibliotecii. Până la ora cinci mai avea două ore. Să intre să răsfoiască câteva reviste. Dar în loc să urce sus în sala revistelor, se opri pe coridor la colecția de stampe din timpul revoluției lui Horia, Cloșca și Crișan. De două ori le mai cercetase, dar acum parcă se lămurea. El crescuse pe locurile însemnate pe acele stampe, cunoștea muntele Drăgoiasa unde fuseseră prinși eroii, iar în Abrud avea rude, la care petrecea în fiecare an o parte din vacanță. Călcuse poate pe urmele pașilor lor, se odihniise poate pe aceleași trunchiuri de pom... și totuși îi uitase. Mai mult. Primise hrana din același pământ și suflul de viață din aceeași largă respirație a munților. Și totuși îi nesocotise. Și iată că prin ajutorul acestor modeste tablouri îi regăsea. De bună seamă n'o fi asta chipul lui Horia. Chipul lui, ca și chipul lui Isus, nu se poate prinde în linii și culori.

— Dorește domnul student o copie ?

Mihai se întrerupse din visare.

— Mă prezint Hărăstossy Bella, fost profesor... actualmente zincograf al bibliotecii Universității.

Profesorul, deși purta un halat negru până în pământ, se vedea a fi un om foarte puternic. Numai după chip. Căci avea un chip fioros, poate din cauza ochilor sașii, a nasului foarte cârn, poate din cauza feței atât de negre și lucii, care se continua una cu chelia capului peste o frunte bombată ca o cocoasă. Mustața-i rară, smulsă într'o parte ca de o pensă, se cobora peste colțul buzelor până 'n

bărbie. Și era lat în pomete și lat în fălci. Și totuși, așa hâd, nu te îndepărta, ci dimpotrivă parcă te prindea în cleștele ochilor.

— Dacă domnul student dorește o copie...

— Da... făcu Mihai indicând uciderea lui Horia.

— Foarte ieftin... Măine după masă, la ora patru, e gata. Atelierul meu e jos, în subsol, lângă locuința portarului.

Se îndepărtă puțin, apoi se întoarse.

— Deși am fost profesor, nu mă rușinez de meseria mea. Găsesc în ea mai multă artă decât în cea de a învăța carte o clasă de nespălați. Să vedeți ce lucrare vă dau mâine, căci sunt omul detaliilor... Pe mâine...

Mihai rămase privind în urma lui. Parcă râdea Hărăstossy spunând: eu sunt omul detaliilor... Dar la sașii, mai ales când sunt feroși ca ai lui Hărăstossy, nu poți ști nimic din ce le vorbește sufletul. Dintr'odată se simți însă schimbat, era liniștit, vesel chiar. Faptul că va avea la el stampa îi schimbase fața sufletului. Parcă îi lipsise până atunci.

— O voi purta la mine ca pe-o icoană...

Și în același timp se simți prins de duioșie pentru tatăl său. Da, fusese nedrept, nu-l iubise îndeajuns... nici pe el, nici pe părintele Pușcaș, din îndemnul și ajutorul căruia se găsea acum la înaltă învățătură. Le va scrie chiar acum, acasă, de tot. De lecția profesorului, de întâmplarea cu stampele de pe pereții bibliotecii, și de urâtul Hărăstossy Bella...

* * *

Pe Bélla Hărăstossy îl găsi în atelier lucrând la copia stampeii.

— Te-ai grăbit, domnule student. A fost vorba la patru după amiază și acum e numai unsprezece dimineață...

— Adevărat... dar întâmplător, trecând pe aici...

Mihai nu voia să spună adevărul. O ciudată neliniște, o nerăbdare nefirească îl îndemneau să intre cât mai degrabă în posesia stampeii.

— Ia loc. Retușez tocmai originalul... Dacă vrei să-l vezi...

Băiatul primi invitația. Se așeză într'un fotoliu lângă meșter și începu să privească omul, care, cu un ochian de ceasornicar la ochi, cerceta amănuntele.

— Ți-am spus... eu sunt omul amănuntelor.

Și se trase puțin înapoi, ca să privească tabloul întreg.

— Uite cum i-au frânt fluierele picioarelor...

Studentul încercă o tresărire în pumni și coate, dar totdeodată se simți greu, mai imobilizat în jilțul său.

— Pe urmă îi vor frânge genunchii, coapsele, mâinile...

Vorba lui era la hotar între batjocură și cinste. Nu se putea ști ce voia...

— Privind tabloul trebuie să simți că se frâng oasele, altfel n'ai nicio bucurie...

Mihai asculta prost. Ar fi trebuit să intervină, să provoace, să se lămurască. Vorbea la întâmplare sau în pilda lui?

— Căci lumea nu știe precis... și mă prind că și dumneata — deși student — nu știi în ce constă moartea pe roată.

Aplecat pe lucrul său, cu ochianul la ochi, el migălea cu vârful pensulei subțire ca un ac, amănunt de amănunt. Extraordinară îndemănare la o mână atât de bolovănoasă, cu degetele lungi și osoase încheiate în colțuri tari ca de piatră.

— Mai întâi o paranteză... Această pedeapsă nu se aplica decât hoților de drumul mare.

— Nu-i adevărat... se repezi Mihai.

Omul își întrerupsese lucrul, scoase ochianul și fixă pe student ca un șarpe ce hipnotizează un porumbel.

— Ba-i adevărat.. Eu am fost profesor de istorie și am rămas istoric, chiar dacă împrejurările m'au scoborît în acest subsol.

Își repuse la loc lupa și se întoarse la lucrul său. Mihai răsuflă liniștit, ca și când i s'ar fi luat din piept o țevă de pușcă.

— Și cum îți spun, pedeapsa se aplica numai hoților de drumul mare. Amintește-ți că domnea un aristocrat înțelept ca Iosif al II-lea... gândește-te că Viena simțea prin Haydn și Mozart...

Și făcând o paranteză :

— Nu știu dacă ești amator de muzică...

— Nu.

— Păcat... făcu Hărăstossy. Mozart e cel mai fin muzicant. Eu, cum am o clipă răgaz, învârtesc șurupul dela radio. Mozart nu lipsește niciodată din programul lumii.

Își întrerupsese vorba și cu un semn, îl chemă spre lucrul său.

— Privește, i se văd oasele genunchiului...

Mihai se simțea în mâinile acestui monstru, care își bătea joc de el, cum voia.

— Dacă Haydn, continuă Hărăstossy, a exprimat pacea, înțelepciunea și seninătatea, Mozart, în schimb, a exprimat tot ceea ce sufletul omenesc are mai frumos : gingășia, excesul de sensibilitate...

Și, sfătuitor :

— Caută și ascultă pe Mozart.

Pe student nu-l interesau deloc considerațiunile estetice ale fostului profesor. Se simțea prizonierul lui și era revoltat de propria sa neputință.

Devenind didact, Hărăstossy reveni la modelul său :

— Hoțul era adus în fața mulțimii — ca pe stampana noastră. Era un spectacol foarte căutat pe vremuri și mă tem, că și azi...

Se întrerupsese, schimbând vorba.

— Pe Mozart îl cunoști mai cu seamă din quintetul în sol minor sau din concertul pentru violină și piano...

Apoi revenind la jocul său de a frânge și de a amesteca cele două povești :

— Hoțul era fixat bine mai întâi pe o cruce...

Studentul se ridică. Simți o durere surdă sub coaste, dar, cât o clipire de pleoape, și un sentiment de neobișnuită bucurie, ce-i cuprinse sufletul, departe, înapoi în timp.

— Cunoști poate vorba lui Iosif al II-lea... El compara compozițiile lui Mozart cu tabacherele de aur lucrate la Paris... iar pe ale lui Haydn, cu cele produse de fabricile engleze...

Mihai se îndreptă spre ușă. Minteaa îi era tot turbure. Auzea încă câte ceva din spusele lui Hărăstossy, dar sufletul îi era din ce în ce mai departe, parcă pe valul unei dulci amețeli.

— Pe cruce se sfărâmau hoțului, cu drugul, bucățică cu bucățică : picioarele, mâinile, pieptul... și pe urmă, muribund, îl lega pe roată de car, cu mâinile și picioarele frânte atârând, să-și ispășească pedeapsa. Uite, ca aici...

Studentul ajunsese la ușa clătinându-se. Răul din trupul său se mărea, îl încercau sudori reci pe la tâmpile și amețeala sta gata să-l doboare. Iși da seama că e slab, altfel n'ar fi trebuit să permită ca într'o instituție românească, să fie batjocorit el și neamul lui.

— După masă, copia e gata... făcu Hărăstossy amabil.

Mihai deschise cu greutate ușa.

— Să nu uiți să studiezi pe Mozart...

Urcă scara tot mai greu. În vestibul erau mulți studenți, dar parcă din mândrie, n'ar fi vrut să se cunoască răul din el. De aceea își adună toate puterile și cu mare efort ajunse în stradă. O luă încet pe lângă un grilaj, dar abia făcu vreo zece pași, că o durere, ca o frigare, îl străpunse sub coastele drepte până'n șeale și se prăbuși pe trotuar. Un trecător îi sări în ajutor. Chemă o trăsură și-l transportă acasă. Gazda trimise numaidecât după Todea. Prietenul veni cu un medic. Ca prin vis Mihai auzi :

— Apendicită... operație imediată...

* * *

Până să intre în sala de operație, Mihai fu calm.

— Numai tatei să nu-i trimiți vorba... se rugă el de Todea. Ar fi în stare să pornească în miezul nopții..

O nouă schimonoseală a feții îi curmă vorba.

— Te doare tare ?

— Parcă mi-ar sdrobi oasele cu un drug de fier..

— Curaj... După operație durerea încetează, ca și când ți-ar fi luat-o cu mâna.

— Numai pe tata să nu-l sperii...

Și apoi ca într'o confidență :

— M'am purtat rău cu el..

— Nu-i adevărat...

— Ba așa-i... L-am uitat... și de-abia azi mi-am adus aminte de dânsul, când durerea mi-a încercat, nu sufletul, ci trupul..

— Ușa se deschise și o soră intră cu brancardul.

— Să nu-l chemi pe tata, dar să-i spui că cel din urmă gând la el a fost...

* * *

După ce îl puseră pe masa de operație și îi legară mâinile și picioarele cu brățări de curea, o cumplită desnădejde îi moleși sufletul.

— Ca pe roată... își zise el.

Pentru întâia dată în viața lui, se simți în puterea și la discreția altor voințe. Încercă o senzație nouă : aceea a trupului gol strâns în sine, concentrat în mușchi și nervi, nu revărsat în afară, ca la scaldă bunăoară. Înțelegea acum prin propria suferință, grozăvia pedepsei corporale. Ea va să adune launtric tot cecece e risipit, pentru ca trupul să devină numai carne, piele și oase, și ca astfel pielea să devină mai simțitoare, ntușchii mai svârcoliți și oasele mai potrivite frângerii.

— Respiră liniștit și n'avea nicio teamă... îl încurajă profesorul, apropiindu-se de el. Cum zici că te chiamă ?

— Golgot... Mihai Golgot...

— Golgot?... Ciudat nume... De unde ești ?

— Din munții Apuseni...

Mihai începu să respire sub masca de narcoză. Vru să-și reia gândirea.

— Mihai Golgot?... Ciudat nume... atât își putu spune, căci gândurile începură să i se amestece. Apoi un val se desprinse din mintea sa, ca lumina soarelui din creșturile unei ape. Poate gândirea, poate întreg sufletul său.

— Mă cheamă Golgot, ca pe tata, pe bunicul, și pe tot neamul meu din moși strămoși...

Și odată cu amintirea mintea îi plutea până în negurile pădurilor și scorburile peșterilor, de unde, în cadență cu pasul cascadelor, o fi purces primul haiduc cu numele de Golgot.

— Ei au suferit, s'au răzvrătit... iar unul sau doi din ei au fost prinși să pătimească pentru toți...

O durere profundă, innăbușită într'un suspin, îi întrerupse visarea. Când își reveni văzu pe părintele Pușcaș așteptând. Semăna cu Ion Crișănuț, hagiul, ieșit întru întâmpinarea lui Horia, ca pe stampana cunoscută, cu cârja în mână, potcapul în cap, nemișcat și totuși grăind. Din partea opusă se vedea ceata grănicerilor ducând condamnații la eșafod...

Mihai simți un nou suspin innăbușit. Ar fi vrut să ppe, să alerge, să smulgă de pe fruntea celui ferecat în lanțuri, cununa de nuiele și apoi să-l îmbrățișeze. Căci cel ferecat era tatăl său...

— Tată, lasă-mă pe mine în locul tău...

Dar îl împiedica mulțimea. Nu putea da nici înainte, nici înapoi, ca în sala de curs. Și iată acum l-au desbrăcat și l-au pus pe cruce...

Mihai urlă cu vocea stinsă, ca un înecat; se sbate, se smucește... căci pe podiul eșafodului a apărut Hărăstossy cu drugul de fier în loc de vârf de pensulă.

— Tată... tată, te vor frânge pe roată...

Dar vocea îi sună în gol, ca la un om fără beregată. Atunci închide ochii, să nu mai vadă. Aude gâfâielile opintite ale lui Hărăstossy, loviturile drugului în fluerile picioarelor și spargerea în țandări a oaselor...

* * *

S'a trezit sub blânde priviri. Erau de față și părintele Pușcaș și tatăl său. Cu ochii buimăciți de somn i-a putut totuși recunoaște.

— Tată...

— Stai liniștit...

— Tată, vino 'ncoa...

Și încerca să-și tragă mâna de sub pătură.

— Stai liniștit.

— Vreau să-ți pipăi oasele frunții pe roată...

— Visezi încă... Mai bine dormi.

Atunci abia Mihai și-a amintit că fusese operat

— Tată, tu ești?

— Da.

— Cât am suferit...

— Acum a trecut.. a fost un vis urât.

Băiatul închise și deschise ochii de mai multe ori, însăilând privirea roată când prin suflet, când în afară de suflet, prin lume.

— N'a fost vis, tată... căci visul dispare odată cu deșteptarea... iar mie grozav mi-a rămas tipărit în privire. Hărăstossy ar putea scoate copii din ochii mei.

— Liniștește-te... Hărăstossy nici nu există.

Băiatul tăcu. Zadarnic strângea pleoapele, zadarnic își răsturna mintea în întuneric, grozăvia scobora odată cu gândul și se fărâmița odată cu privirea, ca să se împrăstie în tot trupul, până în sânge și'n oase. Și deodată un clocot fierbinte adunat ca un torent de lavă, îl izbi în creștetul capului

— Tată, scoate-mă dela carte...

Aci interveni și părintele Pușcaș :

— Las'... despre asta om vorbi mai târziu.

Dar băiatul era hotărît.

— Luați-mă de aci și duceți-mă la teologie, sau la militarie..

— Avem timp destul...

— Nu, tată... Pe Moț, de l-ai rupt din munții lui, va să-l faci preot sau militar...

— Bun... Așa om face.

Mihai căzu sdrobot în sine de sforțarea făcută. O pace duioasă i se lăsă în suflet. Tată-său era viu, sănătos, și alături de dânsul veghea asupra-i vorba bună a părintelui Pușcaș. Sbuciumarea i se rezolva într'o durere blândă și muștrătoare.

— Părinte Pușcaș, Dumnezeu m'a pedepsit fiindcă mi-am uitat de datoriile mele...

— Taci acum...

— Nu, părinte... Lasă-mă să mă mărturisesc. Mi-am uitat de tata, mi-am uitat de neamul nostru însemnat, pentru pomenire, de Dumnezeu, cu numele ăsta de Golgot.. și mi-am uitat de mucenicii ținutului meu, de Horia, Cloșca și Crișan... Cărțile mi-au făcut acest rău. A trebuit să văd pe tata răstignit pe roată ca să mă fac una cu trupul și sufletul lor...

Spovedania îi dase puteri noi.

— Și voi i-ați uitat, tată...

— Nu, făcu părintele Pușcaș.. că Dumnezeu are grijă să-i amintească de câte ori omul slab și păcătos își uită de datorie. Fiecare în felul și la rândul său... Căci mucenicia, ca și darul Domnului nostru Isus Hristos, în toate felurile se poate arăta. O priveliște, o bucurie, un cântec sau chiar numai o vorbă sunt adesea ori de ajuns. Dar toți ne-am împărtășit din sufletul și trupul lor...

Băiatul tăcu puțin, parcă să mediteze mai adânc.

— Grozavă suferință...

— Binecuvântată suferință.. Tu nu înțelegi că e aceeași ca și a Mântuitorului... răstignirea !

— Așa e, părinte... făcu Mihai, luminat. Acum nu mai regret boala, suferința...

— Liniștește-te, copile...

— M'am liniștit, tată.. Dar făgăduiți-mi că mă luați dela carte. Nu vreau să știu de Kant și de Mozart... Moțul, de l-ai scos din munți, va să devină preot sau militar...

P O E S I I

DE

GEORGE A. PETRE

SOMN AMINTIRII

Știu că zaci îngropată pe meleagurile-aceste
Și astăzi de mult nu mai ești :
Un vag și vrăjit fragment de poveste
In molcome glasuri bătrânești.

Mă doare numai gândul încărcat de tristețe
Că nu va trebui să te-aștept
Și-ți adorm amintirea cu cântece răslețe,
S'o strâng umbră nouă la piept,

Ca o mamă cu pleoapa de lacrimi goală,
Crispată lângă micul sicriu,
Ce-și leagănă lin copilașul în poală,
Voind să și-l creadă tot viu.

Cine să cânte pentru mine în noapte
Și veghe pe visuri să-mi stea ?
Mă obosesc cu 'ntunerie propriile-mi șoapte
Și palidul tremurat de stea...

CÂNTEC PENTRU ODIHNĂ

Caut pentru visul meu odihnă bună
Și cugetu-mi n'are căpătâi.
Sângerez așa dintr'o dimineață străbună,
Cu drumu'n călcâi.

Mi-ar cădea atât de bine câte-odată
Să nu te pot uita
Și să-mi culc osteneala din veac scuturată,
Ca un rod copt, în poala ta.

TUDOR VI
P O E S I I O

DE
AUREL MARIN

ACEȘTI MUNȚI, ACESTE VÂRFURI DE CHIPAROȘI

Acești munți, aceste vârfuri de chiparoși
 Indelung fremătând și departe,
 Pentru ochii noștri a tot somnoroși
 Amintesc drumuri line spre moarte.

Am coborât dintre umbrele lor
 Mai de mult — și în câteva clipe —
 Instreinați de-ale oamenilor
 Seci fericiri în risipe
 Neascultând mersul vremii ascuns
 Aproape, în pași sgomotoși,
 Surprinși, contemplăm, de unde-am ajuns,
 Acești munți, aceste vârfuri de chiparoși.

TRECE VÂNTUL ORB PESTE LUME

Trece vântul orb peste lume,
 Pe la porți întârzie abia
 Până cade, fără nume,
 Câte un om, câte o stea.
 Hohotul lui chiamă și gemă
 Rostogolind orele, greu,
 În nesățioasa vreme
 Care ne-apasă, pe umeri, mereu.

Toate florile cele mai rare,
 Neștiut, le rupe anume.
 Auzi prelunga lui aiurare ?
 Trece vântul orb peste lume.

PARADOXUL POESIEI

DE

TUDOR VIANU

O afirmație moștenită din vremea luptelor purtate în veacul trecut de către idealismul estetic, ne asigură că deosebirea dintre forma și materia unei opere de artă este cu totul ilegitimă, de vreme ce tocmai întrepătrunderea lor constituie realitatea artei. Smulse din această întrepătrundere, fiecare din elementele amintite își pierde caracterul lui estetic și încetează să mai aibă vreun raport cu opera pe care adâncă lor conexiune o întocmise. Marmora sculptorului și pasta de culoare a pictorului nu aparțin sectorului estetic al realului decât în măsura în care un gând artistic le pătrunde și le dă formă. Înaintea acestei acțiuni, în afară de ea sau din pricina insuccesului ei, materia nu aparține artei ci naturii brute și inexpressive.

Afirmația atât de apăsată asupra fuziunii dintre formă și materie în artă și-a avut rolul ei istoric ca un protest împotriva concepției filistine în care sfârșea clasicismul. Potrivit acesteia, lucrarea artistică se reduce la manipularea unei serii de motive decorative, aplicate unei materii indiferente sau care posedă un interes decurgând din alte izvoare decât acel estetic. Așa de pildă, pentru epigonii clasicismului, era poet individul care știa să întrebuițeze metafora și comparația, hiperbola și metonimia și care, cu ajutorul acestor ornamente, ajungea să înfrumusețeze fie o materie indiferentă, fie una vulgară, fie chiar o materie nobilă și prețioasă, cum este aceea a miturilor antice, atât de folosite de poeții clasici. Pentru a face imposibil acest exercițiu, care lăsa un larg câmp de acțiune oamenilor fără chemare dar cu oarecare îndemânare și instrucție artistică, idealismul estetic în epoca post-kantiană făurește teoria întrepătrunderii dintre formă și materie în artă.

Oportunitatea acestei vederi și adevărul ei de netăgăduit nu ne ascund însă obiecțiile destul de temeinice care i se pot aduce. Căci deși numai fuziunea formei cu materia produce realitatea artei, nu este adevărat că înaintea acestei operații materia nu poate avea niciun caracter estetic. O bucată de marmoră este frumoasă prin modul cristalizării ei și prin lumina care o pătrunde, chiar mai înainte ca artistul să-i fi dat o formă oarecare. Deasemeni există o frumusețe a bronzului și a lemnului pe care cunoscătorul știe să o recunoască și să o izoleze din unitatea operei care a întrebuițat aceste materiale. Imprejurarea nu este deloc uimitoare dacă ne gândim că înainte de a o supune prelucrărilor sale, materia a suferit acțiunea forțelor naturii și a căpătat o conformație, uneori atât de adâncă și de savantă, încât numai artistul știe să o admire cu adevărat. Se poate spune deci că arta nu întrebuițează o materie informă și că prelucrările ei nu fac decât să continue, cu mijloace omenești, o acțiune începută de energiile firii. Materia poate avea deci o realitate estetică chiar mai înainte de a se înălța în planul artei. Pentru a fi ajuns la un astfel de rezultat se cerea însă acea delimitare a noțiunilor „estetic” și „artistic”, pe care idealismul estetic nu ajunsese să o facă.

Mai există de altfel încă un motiv pentru a recunoaște nu numai relativa independență estetică a formei și materiei, dar și oportunitatea disocierii lor. Cine a întreprins vreodată o lucrare de estetică literară și-a dat neapărat seama că o operă poetică este făcută din două straturi estetice, unul datorit poetului și altul limbei pe care el o vorbește. Limba poetului și limba poporului, stilul individual al artistului și stilul colectiv al instrumentului lingvistic pe care artistul îl manipulează, inspirația personală și tradiția obștească se amestecă în doze variate pentru a determina caracterul precis al operei. Cine dorește să analizeze până la ultimul rest opera unui poet, trebuie să afirme în limbajul pe care acesta îl vorbește existența unui strat impersonal și colectiv care este materia lui. Estetica limbei, capitol important al esteticii literare, este de fapt cercetarea virtualităților estetice ale materiei folosite de arta poetului.

S'ar putea numi deci materie în artă toate acele elemente ale operei care preexistă lucrării artistului, pe care acesta le primește și care, până la un punct, i se impun. Așa fiind, am putut întrebuința termenul materie pentru a desemna și tema poetului (tema mitologică în cazul poezilor clasici) și limba lui. Tematică și limbă fac parte deopotrivă din materia creației poetice, de vreme ce artistul le găsește constituite în momentul lucrării sale.

Caracterul special al materiei pe care o întrebuințează poetul, adică al limbei, împrumută artei sale un fel de a fi paradoxal și aproape tragic. Faptul că poetul este un artist care folosește materia limbii, amenință în orice clipă arta sa cu nimicirea. Nu există un artist care să fie obligat, în aceeași măsură ca poetul, să lupte cu materia destinată creației sale. Limba se prenumără printre cele mai improprii materii artistice. Desigur, nu nesocotim faptul că limba are unele însușiri estetice, cum este de pildă tonul cu care se însoțește vorbirea, expresiile figurate sau acea mobilitate topică, grație căreia cineva poate să exprime unele nuanțe afective prin simpla schimbare a locului pe care îl dețin cuvintele în propoziție. Muzicalitatea poesiei, calitatea ei vizionară și acea încatenare specială a cuvintelor care, după părerea unui Bremond, alcătuește elementul pur și absolut al creației poetice, se desvoltă deopotrivă din amintitele calități estetice ale limbii.

Dar cu toate că limba posedă incontestabile însușiri estetice, nu este mai puțin adevărat că desvoltarea ei, precum și aceea a întregii civilizații, tind să le limiteze în sfera lor de aplicare și însemnătatea lor. Astfel, cu toate că o mulțime de cuvinte și expresii ale limbii au o origină figurativă, dela un timp nimeni nu le mai resimte ca atare. În adevăr, câți dintre acei cari afirmă că scriu cu *pana* sau cu *penița*, știu că întrebuințează o metaforă? Tot astfel, acompaniamentul melodic al graiului, ceea ce se numește *tonul* cu care vorbim, este mai puțin isbitor la oamenii bine educați. Proasta creștere a cuiva, vulgaritatea moravurilor și a felului său general de a fi transparent nu numai în gesticulația abundentă, dar și în tonul prea accentuat al vorbirii sale. Se poate spune dar că progresul civilizației, cu tot ceea ce acest proces presupune ca răspândire a bunei educații și ca sporire a nivelului ei, atenuiază elementul melodic în limbă. Observația ne arată că atât popoarele civilizate, cât și cercurile sociale mai distinse în sânul tuturor popoarelor, dau impresia unei sobrietăți mai mari în vorbire, un efect care provine și din atenuarea elementului melodic al graiului. În sfârșit, mobilitatea topică tinde și ea să se limiteze. Desigur, vor exista totdeauna oameni cari vor spune *îmi pare bine* sau *bine îmi pare*, pentru a exprima două nuanțe deosebite ale satisfacției. Totuși, mobilitatea topică nu se menține decât în anumite domenii ale comunicării verbale, în margi-

nea cărora crește neconținut regiunea limbajului juridic, științific și tehnic, unde varierea locului cuvintelor în frază este de obicei evitată. Prin toate aceste atenuări sau mărginiri ale mijloacelor de care se servește expresia afectivă, caracterul estetic al limbii pălește în aceeași proporție.

Se poate deci susține că poetul are de lucrat o materie în care virtualitățile estetice se găsesc într'o descreștere fatală. Materia poetică este cu atât mai ingrată, cu cât ea este adaptată în cea mai mare parte a ei la alte scopuri decât acele poetice. Psihologul francez Fr. Paulhan a distins odată două funcțiuni deosebite ale limbajului. Limbajul, spune el, este făcut pentru a comunica gândirea și a influența atitudinea semenilor, cât și pentru a sugera gânduri și sentimente, care rămân inexprimate în mod explicit. Dintre aceste funcțiuni, numai cea din urmă, funcțiunea sugestivă, dă naștere creațiunii poetice, în timp ce prin cealaltă funcțiune, limba rămâne o unealtă a vieții practice și sociale. Paulhan nu se întreabă care dintre funcțiunile deosebite de el ajung în limbă la o dezvoltare mai mare. Nouă ni se pare însă că funcțiunea intelectuală și practic-activă precumpănește hotărât asupra celei poetic-sugestive. Limba este făcută pentru a transmite *ordine* și *avertismente*, observă odată Bergson. Ea mai este făcută pentru a comunica și a primi informația necesară orientării practice. Cu mijloacele create de aceste nevoi trebuie să lucreze poetul. S'ar putea spune că materia poeziei este prin excelență prozaică. În acest înțeles am putut afirma că, judecată în raport cu materia pe care o întrebuințează situația poeziei este paradoxală și tragică.

Niciuna din celelalte arte nu utilizează un limbaj de semne coordonate cu alte finalități decât cele artistice. Nici culoarea, nici forma, nici sunetul muzical nu intră, așa cum fac cuvintele limbii, în constelații spirituale antagoniste. Puțina întrebuințare pe care o dau formei și culorii hărțile geografice, schemele și diagramele științifice, etc. nu le influențează caracterul. Forma și culoarea, întocmai ca sunetul muzical, rămân în primul rând mijloace ale expresiei artistice. Pictorul și sculptorul, arhitectul și compozitorul n'au în niciun moment de luptat cu contra-indicații fixate în natura însăși a materiei în care trebuie să se exprime. Astfel de greutăți sunt însă tot timpul ale poetului, care are de luptat fie cu uscăciunea termenilor, fie cu locurile comune, fie cu vulgaritatea și cu sutele de asociații pe care viața limbii le culege în drum și pe care poetul este uneori bucuros să le folosească, alteori însă ar dori să le evite. Dar dacă limba este o materie în atâtea chipuri improprie și dacă, cu toate acestea, poetul ajunge s'o facă plastică pentru scopurile sale, aceasta alcătuește nu numai paradoxul, dar și isbânda miraculoasă a poeziei.

Cum isbutește poetul în lucrarea sa? Operația este extrem de delicată și n'am întâlnit încă tratatul de poetică unde taina ascunsă a creației literare să fie descrisă în toată complexitatea și gingășia ei. S'ar putea spune că poetul merge în contra curentului limbii, că el urcă panta pe care limba coboară și că se apropie de izvoarele de care ea se îndepărtează neîncetat. Astfel, în timp ce limba devine din ce în ce mai abstractă și mobilitatea ei topică se reduce neconținut, poetul știe să-i redea prospețimea sensibilă și s'o mențină fluentă și vie. Impresia că limba trăește o viață deosebită în întrebuințarea pe care i-o dă poetul, provine în parte din pecețea stilistică individuală pe care o primește, în parte din readucerea ei către o etapă anterioară a evoluției străbătute. Această îndoită împrejurare explică acea impresie greu de analizat pe care ne-o sugerează limba marilor poeți, de pildă limba unui Eminescu care pare în acelaș timp foarte nouă și foarte românească. Această fuziune a individualului și naționalului în impresia pe care o comunică, alcătuește misterul, cel mai delicat al limbii poetice.

P O E S I I

DE

CONSTANTIN SALCIA

COPILĂRIE

Și azi văd munții 'n ochii tăi adânci
Cu vârfurile împletite 'n zare,
Cu șerpi bătrâni ce lunecă 'ntre stânci,
Ca niște sulii înspăimântătoare.

In vale satul, garduri albe, turle
Și cumpeni răstignite da fântâni,
Târziu un câine se pornea să urle,
Rupând tăcerea 'n dinții lui bătrâni.

Alături râul singur, frământat,
Se 'ncolăcea pe fragede răchite,
Iar pe zăplazul umed, lângă sat,
Ingenunchiau cirezi întregi de vite..

Și 'n fiecare seară spre apus
Se ridica o pânză 'nsângerată,
Ca o corabie care s'a dus,
Și nu se mai întoarce niciodată.

SFĂRȘIT DE SEZON

Dincolo de vârfurile 'nalte 'nzăpezite
Stelele tremură 'n salbe vrăjite.
Munții se spală cu cerul pe față,
Vulturii au pleoape de ghiață.
Isvoarele 'n palme de stânci fulgerate,
Duc cântec de secole 'n spate.
Și până departe se pierd în pădure;
Vin ciute din apă să fure.
Sfioase 'ngenunche pe pietre și stau.
Amestecă cerul cu apă și beau,
Și-un sgomot le sparge tăcerea, deodată,
Rămâne pădurea uscată.

CIMITIRUL DIN MUNȚI

DE

RADU BRATEȘ

Dorm monahii lângă zidul sfintei mănăstiri
(umbra turelor i-atînge doar pe frunte).
Se 'ntîlnesc în preajmă îngeri, amintiri,
și mirezme putrede din munte.

Ape bat alături, șuerând,
ca un svon de duhuri sub vâltoare
Sufletele morților, pe rînd,
se adună dintre ierburi la 'nchinare.

Toaca bate undeva în cer,
sau în codri de mesteacăn ? Ce departe !
Curge liturghia, auster,
fără prapori și cădelniță și carte.

Stau de față ierburi și jivine
și se 'nchină sincer și profund..
Cine - oprește cântecul și cine
face coperișul cerului mai scund ?

Poți să-l prinzi cu mâna de voiești
(înflorește-mi, Doamne, sufletul pe-aici !).
Stele și monahi și cete îngerești
risipite-s printre ierburi și furnici.

Calmă rugăciune de sicrie,
fără plîns și bucurii — pe-aproape !
Doamne, cum s'adună și se scrie
evanghelia cu ramuri, flori și ape !

Cum se pierd fantomele din șir,
se cufundă 'n peisaj ceresc !
Miezul nopții ! Peste cimitir
umbrele (ca niște ape) cresc !

POST MORTEM

DE

LUCIAN EMANDI

Țărâna s'a depus peste sicriu,
Ce-am fost e mort; eu, sufletul, sunt viu.

Mă port deasupra gropilor tăcut,
E seară, frig, și frunzele-au căzut.

M'ățez pe crucea dela capul meu
Eu sunt cel viu, iar mortul sunt tot eu.

Pe drumuri trec ciopoare de flăcăi ;
Tu dormi adânc, — eu plâng cu ochii tăi.

A înserat și luna luminează,
Sunt viu... sunt mort și mie-mi stau de pază.

S'aude - un glas venind din lutul greu :
„Te du de-aici, aici e locul meu ;

Te du, te du, odihna să nu-mi strici“
— Mă duc pe veci și 'n veci rămân aici.

MATEIU I. CARAGIALE

— FILE DINTR'UN CAIET DE AMINTIRI —

DE

CEZAR PETRESCU

E de mirare că în literatura românească n'a rămas o singură carte vie, autentică, durabilă, care să consemneze atmosfera Capitalei de îndată după război și după plecarea trupelor germane.

A fost un amestec de oameni, de chipuri, de graiuri, de porturi ; o încrucișare de hidoase nesațuri și de astrale aspirații; un neastâmpăr plin de contraste și o deslănțuire a instinctelor cele mai brute, stropite de lacrimile cele mai pure ; o mizerie cruntă bântuită de viscole și un barbar desfăt al proaspeților procopsiți pe urma furniturilor, aprovizionărilor, samsarlăcurilor, tripourilor, adulterelor consimțite — cum n'au cunoscut Bucureștii niciodată.

Demobilizații călcau stingheriți în straiile pe jumătate civile, pe jumătate militare. Feciorii plecați în coloane de cercetași și întorși cu o umbră de musteață adolescentă sub nări, își căutau mamele în văluri de doliu. Se îmbrățișau trecătorii pe stradă. Se întâlneau strigoii ridicați din morminte. Scânceau copiii purtați de mână și lăcrimau bunice împușinate la trup de foamea raționalizată a ocupației. Ardeleni, bănățeni, bucovineni, basarabeni, în uniforme risipitelor armate și în pitoreștile costume ale regiunilor însfârșit libere, făceau întâia oară cunoștință cu noua lor capitală de țară. Apăreau din pământ cabarete și cafenele, dispăreau peste noapte ca să lase loc ghișeurilor de bănci, intrase în circulație un nou cuvânt — *filodorma*.

Toată lumea arvunea, cumpăra, vindea, se vindea, răscumpăra, închiria, subînchiria, specula, într'o monstruoasă frenezie ca pe vremea bancherului Law, cu o deosebire că în loc să fie vorba de o *Companie a Indiilor*, se alcătua încă de atunci în vastă societate pe acțiuni, exploatarea României mari. Ceiace mai durează și acum, în alt ritm, cu o mai tenace și mai neînduplecată și mai sigură metodă.

Intr'o asemenea Capitală, cu asemenea față crispată în spasmi alternante de răs și plâns, coboram în Gara de Nord, provincial june, îmbâcsit de prejudecățile târgurilor mucigăite, ademenit de literatură, de gazetărie, de plănuiri pe cât de mărețe, pe atât de absurd inocente.

Întâia impresie a fost uluitoare.

A rămas aceiași chiar peste câteva luni, când după o scurtă și hotărîtor de

scârbită inițiere, breasla scrisului zilnic îmi îngăduia să pătrund pretimpuriu în culisele ocârmuirilor, să văd de-aproape reversul decorului, să cunosc oameni politici acasă la dânsii, în solemne cabinete ministeriale, la mese de restaurant unde-și desbumbiau morga la al treilea pahar, ca să-și dea pe față cu senin cinism, manevrele deochiate pentru a torpila un coleg de bancă ministerială, a desbina un partid, a fabrica din hârburi legate cu sârmă altul nou-nouț, a îngropa cât mai desăvârșit sub teascul acesta de gunoaie dospite, sгурă și putreziciune a României vechi, România cealaltă, nouă, cu a cărei părelnică imagină de azur în ochi au murit soldații tranșelor și n'a fost să mai capete ființă de aieva.

Mă aflam în anticamera unui astfel de vremelnice atotputernic al zilei, trecut de atunci pe linia de garaj. O Excelență lămoasă, cu mutra de actor ratat, plină de sine, ahtiată de interviewuri cu poze la gazetă, gata să pecetluiască în câteva declarații fulgurante soarta opoziției, a țării, a minorităților, a păcii, a Europei, a mapamondului. Resemnat îmi pregătisem creionul și blocul de hârtie. Totul fusese din timp aranjat cu un telefon la ziar, întru luminarea cititorului orbeț, care atât aștepta ca să se dumirească asupra încâlcitelor probleme de politică internă și externă : cuvântul inspirat al Excelenței-Sale ! Aceiași Ex-Excelență, clasată la rebut, pe care acum o întrezăresc uneori după miezul nopții, în restaurantele golite, perorând răgușit în nouri de trabuc, la o masă cu doi sau trei mahmuri supraviețuitori ai frumoaselor zile dela Aranjuez.

Șeful de cabinet, tinerel spilcuit și pomădat, își cerea scuze în numele patronului, mai politicoș decât e obiceiul. (Știa pentruce venisem. Imi strecurase și el poza, dar deocamdată fără declarații).

— Un moment ! Intrați imediat ! mi-a surâs dulceag și complice.

În anticameră a cutreerat o nerăbdare ostilă, întretăiată de oftaturi și tălpi târșite, ca în sala de așteptare a dentiștilor, când un nou sosit uzurpă dreptul de vechime al primilor ocupanți. Am simțit câteva perechi de ochi împungându-mă fără prietenie. Și cum eram tânăr, și cum eram debutant într'o meserie unde argăseala obrazului e cea mai de preț virtute, și cum păstram încă nealterată o provincială evlavie a drepturilor și ierarhiilor — mărturisesc că această vrăjmășie nemeritată a atâtor necunoscuți, a luat proporțiile unei adevărate suferinți. *Quantum mutatus ab illo !*

Am ocolit privirile, răsucind stingherit în mână blocul de hârtie și creionul. Un singur și ciudat personaj, pe scaunul de-alături, nu arătase nici un semn de impaciență. Neclintit, absent, cu bărbia scufundată într'un guler înalt, tare, demodat, răsrânt la colțuri, se uita în gol, cu o mână sprijinită în bastonul puțin depărtat de el, în atitudinea cunoscută și hieratică a palidelor fotografii dintre anii 1900—1914, adică dinainte de diluviu. Într'adevăr, ciudat personaj ! Și nu un individ, un domn, un solicitant, un camarad de suferințe, din fauna sălilor de așteptare. Nimic din toate aceste categorisiri. Un personaj.

Pe furiș, cu coada ochiului, îl examinam pe îndelete, lacom, în setea juvenilă de debutant literar care își imaginează a descoperi pretutindeni tipuri inedite și pitorești de umanitate.

Așezat picior peste picior, cu pălăria întoarsă cu gura în sus pe-un genunchiu și cu mânușile aruncate înlăuntru, sprijinindu-și palma în bastonul înalt, vecinul meu părea decis să aștepte în aceiași rezignată și totuși distantă imobilitate, până ce vom intra toți la Ministru, până ce vom ieși toți dela Ministru, până ce vom pleca toți, până ce va pleca și Ministrul, și Șeful de cabinet, și ușierul, și portarul de-afară.

„Poate că va fi uitat unde se află și ce vrea !” — am gândit nu fără oarecare maliție, atras de ciudățenia omului și a atitudinii.

Examinarea furișă a continuat mai minuțios, în mai avidă inventariere a trăsăturilor și a portului. Jachetă imperceptibil uzată, dar de ales croiu și de scumpă stofă. Pantaloni amintind vag culoarea oului de rață. Cravată cu nodul lat și cu ac înfipt după tradiția desuetă a dandismului de pe vremea lui Oscar Wilde și Aurelian Scholl. Inel cu piatră la un deget ; pe cealaltă mână, alt inel cu o bombată și voluminoasă camee. Iar obrazul ras în întregime, sub părul cărunt pieptănat cu grijă, dar netuns, viguros și aspru, părea prăfuit, tăiat în rocă de calcar, încă neisprăvit din modelaj înadins pentru a păstra o duritate imobilă. Numai buza de sus, puțin prelungită la mijloc în curbă senzuală, se mișca abia vizibil uneori, într'un tremur de zâmbet lăuntric, umanizând această neclintire, trădând nu știu ce vulnerabilă și secretă plesnitură în zalele armurei de cavaler fără frică și fără de pată. Zâmbetul acela, reflex al unui proces interior și poate inconștient, avea ceva trist, dezarmat, naiv, lipsit de orice corosivă agresivitate, ca zâmbetul nevinovat al copiilor prin somn.

Prin ce nelogică asociație de idei, l-am asemuit oare cu un personaj al lui Caragiale ?

Vor fi fost de pricină numai pantalonii de culoarea aproximativă a oului de rață, atât de frecvenți în Schițele, Momentele și în Teatrul neîntrecutului creator de tipuri mai vii decât cei care circulă în viața cea vie. Incolo, în afară de acest superficial detaliu al costumului, nimic n'ar fi îndreptățit o asemenea absurdă apropiere, fiindcă nimic nu era mai străin la chip și la asemănare de lumea lui Caragiale ca vecinul meu de scaun. Mai târziu, aveam să mă mulțumesc cu altă explicație ocultă. Atunci am îndepărtat numele lui Caragiale. M'am gândit la unele personaje din romanul și teatrul francez, la unele personaje din literatura italiană; acei nobili provinciali, scăpătați, născuți și trăiți în castele dărăpănate, respectând cu sfințenie tipicuri vetuste de protocol, dezorientați în brutala deslănțuire a plebei contemporane, orgolioși și timizi, puțin cam ridicoli în meticuloasa lor politețe, afară din veac și osândiți stingerii ca ultimii supraviețuitori ai speciilor din Australia. Mi-au trecut prin cuget unii eroi din romanele lui Henri de Régnier, Peladan, d'Annunzio, Viliers de l'Isle Adam, din piesele lui Lavedan, Flers și Caillavet, Francois de Curel, cu numele lor anacronice, Gaetan, Gontran, Emeric ; nici într'un caz n'am avut intuiția justă a unui erou din cărțile lui Barbey d'Aureville, a unui des Esseintes din romanul lui Huysmans sau Mr de Phocas, eroul lui Jean Lorrain.

— Puteți intra ! Domnul Ministru așteaptă !... m'a smuls din livreștile mele reverii, Șeful de cabinet, afabil și precipitat.

Murmurul și foșnetele ostile au reînviat ; un domn dolofan cu o geantă imensă pe genunchi m'a privit asasin. Vecinul meu se uita însă mai departe în gol. Numai buza de sus îi tremura în zâmbet de resemnare tristă, dezarmată și puerilă. Am dorit din tot sufletul să se afle scris pe listă înaintea celorlalți și să-i pot ceda locul. Iar fiindcă minunile tot mai sunt cu puțință pe lumea aceasta, în pofida afirmațiilor din fabulă, așa s'a întâmplat.

— Al cui e rândul ? întrebai, prefăcându-mă deodată îngrijorat de-un amănunt foarte important pe care îl neglijasem.

— Al domnului ! îl indică Șeful de cabinet, ca pe-un obiect neînsuflețit. Dar ce-are aface ? Domnul Ministru a spus...

— Tocmai ! l-am întrerupt. Să intre domnul. Este neapărată nevoie să dau un

telefon la redacție.... La Secretariat... Înțelegi ? Ediția !... Să nu se piardă ediția de provincie... Ai vreun curier la îndemână ca să trimit fotografia, *fotografiile*, pentru clișee ?... Altfel nu garantez... Intârziem cu douăzeci și patru de ore... Ar fi păcat... Știi!... Numărul de Duminică are tiraj aproape dublu...

Ediția !... provincia !... fotografiile !... clișee !... toate aceste idioții bâlbâite fără nici o noimă și-au făcut efectul. Mai amabil încă și mai precipitat, Șeful de cabinet mi-a pus telefonul la dispoziție, plicul pentru fotografiile atât de importante și așteptate de țară cu atâta nerăbdare. A introdus vecinul meu de scaun la lăptoasa Excelență și m'a lăsat să îndrug la telefon nu-mi mai amintesc ce palavre secretarului de redacție ; care se mira cu drept cuvânt de zarva și excesul acesta de precauții pentru a nu întârzia la tipar prea cunoscutele râgâieli de cugetare ministerială, parodiata cu anticipare de două ore, în chiar încăperea secretariatului, de-un confrate bufon și cătrănit în rele, când a aflat întru ce glorioasă ispravă plec cu plaivazul și blocul de hârtie. Convorbirea telefonică a durat câteva minute. În loc de-un „la revedere”, secretarul sbierase în pâlnia de ebonită câteva ireverențioase aluzii, taman la aceste râgâieli, pe care le voia comprimate, neavând disponibile mai mult de două coloane — „prea destule pentru un bou ce poate să ragă și prin oficiosul guvernului !“

Am închis repede receptorul. Nu eram și eu destul de cătrănit în limbajul curent al culiselor de ziare independente. Mi se părea că a auzit toată sala de așteptare, cu toate cele douăzeci de urechi ciulite. N'a fost nimic. Vecinul meu de așteptare ieșea din cabinetul ministrului, expediat prea repede, cu o cută contrariată între sprâncene. Din nou, jacheta, gulerul înalt și țapăn, pantalonii de culoarea oului de rață, mersul solemn și sacadat, au făcut să-mi fluture în minte o singură clipă, imaginea cu totul falsă a unui personaj din galeria lui Caragiale.

N'am avut când s'o înlătur.

Cu figura schimbată, politicoasă, de om care e deprins să se domine și pe care nici o contrarietate personală nu-l poate face să-și uite codul perfectelor raporturi sociale, s'a oprit să-mi mulțumească pentru felul cum i-am cedat dreptul său, în loc să-l uzurp.

M'a întrebat dacă am aranjat chestia „foarte importantă” cu redacția.

Iar după zâmbetul fin și după sclipirea ironică din ochii cenușii, după apăsarea abia intenționată pe cuvinte, am știut că pricepuse ceva din întreaga comedie. Nu ceva. Totul.

Deci, în vremea cât credeam că-l examinez și-l inventariez nebănuit cu coada ochiului, la rându-mi, eu fusesem cel examinat, inventariat, cântărit, clasat. Altfel, fără nici o pregătire, din îngăimările fără șir bune doar pentru pomădatul șef de cabinet, nu mi-ar fi ghicit atât de precis inocenta viclenie, delicată în intenție, stupid trecută în fapt, cu bâlbâieli și invocarea unor imaginare și umoristice catastrofe. A fost între amândoi o scurtă comunicare imaterială, aeriană, dincolo de cuvinte și de strângerea mâinilor ; unul din acele prea rare momente când fără să se fi cunoscut vreodată, oamenii se înțeleg prin vibrații de invizibile antene, dispensându-se de grosolanul vehicul al vorbelor calpe, uzate, improprii, care desfigurează și trivializează, în loc să exprime. Apoi, fragilul funigel s'a destrămat. Am căzut în banalul dictat de codul perfectelor raporturi sociale.

Și-a rostit numele :

— Mateiu Caragiale !

Pe-al meu, l-am pronunțat scăpând creionul jos, uitându-mă fâstâcit după el

cum se duce de-a dura, plecându-mă să-l ridic de sub picioarele domnului dolofan cu geanta doldora pe genunchi.

Intrasem eu deplin în pielea unui comic erou din galeria lui Ion Luca Caragiale ! Iar rolul îl jucam cu toată naturaleta spontană și irezistibilă, a victimei care aflându-se în vizită la madam Maria Popescu, s'a pomenit opărită cu gingirlia fierbinte pe pantalonii culoarea oului de rață, cu chisea de dulceață vărsată în șoșoni, de micul Ionel, „maiorașul“, frate geamăn cu d-l Goe.

Aceasta și așa a fost prima mea întâlnire cu Mateiu Caragiale. Ispășeam pe unde-am păcătuit cu gândul. Malițioasele asemuiuri fără nici un temei cu eroii lui Caragiale, celălalt, se răsbunau întorcându-se asupra-mi. Noroc că șeful de cabinet, mi-a dat zor, amintind că Excelența-Sa așteaptă să-mi dicteze profundele sale cugetări asupra situației interne, externe, europene, mondiale.

* * *

Astăzi, când carnetele de însemnări zilnice ale prietenului de mai târziu, îngăduiesc o reconstituire postumă a firii și a preocupărilor sale din acea vreme, îmi este ușor să înțeleg ce căuta Mateiu Caragiale în sala de așteptare a unei Excelențe. Ce căuta și ce nu aflase, expediat la iuțeală, fiindcă nu reprezenta nici un aport electoral, nici o familie cu ramificații în partid, nici o gazetă care să tipărească un senzational interview cu poza pe două coloane.

Feciorul lui Ion Luca Caragiale, ajuns la o răscruce a vieții, se străduia să-și întemeieze o modestă situație în administrație sau în diplomație, unde la adăpostul zilei de mâine, credea că-și va duce mai înlesnit la capăt lucrările literare și istorice. Prost o nimerise ! El urmăreau de dincolo de mormânt, eroii paterni, Cașavencii și Tipăteștii politicei românești pe care nu i-au schimbat nici anii, nici țara cu hotare lărgite.

Și totuși în aceleași carnete, găsesc un portret interior și exterior al lui Mateiu Caragiale de atunci, așa cum l-am zărit întâia oară, puțin demodat, puțin prăfuit, estompat ca într'o împăclită și melancolică oglindă :

„Il y a boulevard Carol 61, faisant coin avec la rue Olari, un hôtel privé à un étage et au sous-sol élevé. Je ne sais plus pourquoi cet hôtel qui n'a rien d'extraordinaire me plaisait tellement il y a vingtdeux ans que je me disais que s'il m'arrivait de faire une belle affaire, je tâcherais de l'acquérir. Ces derniers soirs, en passant devant lui, je me le suis rappelé et je me suis trouvé avec lui plus d'une ressemblance. Comme moi il est démodé, un peu délabré et mal entretenu. Et j'ai pensé aussi combien les goûts changent..”

Tristețea încărcată de presimțirea sfârșitului e veșnic prezentă în carnetele din ultimii ani, împletindu-se cu auto-mustrări, întoarceri în trecut, severe examene de conștiință, un sfâșietor sentiment al zădărniciilor. Pentru a contura portretul psihologic al unui asemenea om singuratec, mândru și secret, cu oroarea confesiunilor intime, amintirile personale n'ar folosi decât pe jumătate. Nu l-am auzit nici odată plângându-se, bucurându-se, plănuiind, râvnind, decât atunci când discuția ajungea la literatura sa ori a altora. Viața cealaltă, vicisitudinilor terestre, și-o ascundea orgolios sigilată sub șapte peceti. Cine oare, din cei mai apropiați prieteni, după ce-am răs, am povestit, am clevetit, ne-am despărțit dela o masă târzie unde știa să prețuiască vinul chilimbării și bucatele de gust subțire; cine ar fi bănuțit că pleca să înscrie în însemnările zilnice tuturor tănuite, pagini amare ca acele datate *Bucarest, 29 april 1934 ?*

Este nevoie să le citez în parte măcar, răsturnând cronologia amintirilor, pentru mai deplina schițare a unui portret în *raccourci* a omului :

„Le quarante-neuvième anniversaire de ma naissance, a été triste et depuis ce jour — il y en a trente-quatre — je traverse une terrible crise morale. Mon état d'âme est probablement celui des gens qui sentent leur fin proche et n'espèrent plus de lendemain. A tout compter qu'est-ce qu'il me reste à espérer encore ? Le temps passe si vite et si vide ! Ah ! si j'avais su...

Choiseul, le ministre, a écrit que le regret est inutile. Il a eu bien tort. Le regret est le frère jumeau de l'expérience. J'en ai beaucoup de l'un et de l'autre et c'est l'unique capital que j'ai amassé pour mes vieux jours, les jours que je commencerai bientôt à compter dans la gêne et l'amertume.

Au crépuscule, isolé chez moi, la nuit dans mes promenades solitaires, je juge mon passé, je me juge moi-même, durement. Et je me demande à quoi m'a servi mon intelligence, si j'en ai eu, si j'ai si mal conduit mon esquif. Lorsque j'ai vu que tout était contre moi, pourquoi l'ai-je été moi-même ? Ai-je été inconsciemment mon propre ennemi par une sorte d'instinct d'autodestruction, à quoi a tenu cet inexplicable manque d'initiative et de dynamisme, comment s'accommode-t-il avec toutes mes autres qualités précieuses et rares, avec la supériorité qu'on ne peut pas me contester ? Il est vrai aussi que la chance m'a peu favorisé, n'étant à mon égard que passive“.

Acestea însă rămâneau în file de jurnal și în cele 14 agende anuale. Nouă, cunoscuților și prietenilor, ne arăta altă față. Nu mai puțin indescifrabilă.

* * *

Un hiatus în veriga amintirilor, mă împiedică să lămuresc când și cum ne-am văzut a doua și a treia oară; când și în ce împrejurări s'a legat acea inconzistentă camaraderie scriitoricească, fără pipăiri adânci la început, biciuită de febra vieții bucureștene de îndată după războiu.

Intâlniri banale, pe fugă, la *Capșa*; câteva ceasuri la mesele din unghierul cel mai întunecos dela *Mircea* sau *Carul cu bere*; câteva seri prelungite la *Iordache* din Covaci sau la *Căpitanul*. De cele mai adese ori în tovărășia unor prieteni comuni, mai vechi, ca Adrian Maniu sau Păstorel Teodoreanu. Mărturisesc o firească și reciprocă rezervă în aceste începuturi. Temperamentală la amândoi. Din parte-mi, agravată și de-o stânjenire cu rădăcinile rămase în anticamera ministerială unde ne-am cunoscut. Mă obseda un simțimânt de culpă, față de noul amic pe care îl categorisiseam fără nicio justificare în galeria eroilor caragialești. Și imediat, acestei obsesii, se substituia alta, de-o mai complexă natură. De oarece Mateiu n'avea întru nimic de-aface cu înfățișarea și psihologia eroilor lui Caragiale; cum de mi-a evocat totuși, de îndată, numele lui Caragiale ? Fusesse o sugesție ocultă, un fenomen mistic, un proces telepatic ? Ori, ochiul sau urechea au înregistrat atunci fără control, în subconștient, numele rostit de cineva în sala de așteptare, scris poate de Șeful de cabinet pe foaia audiențelor ? Unui om într'altfel deschis spovedaniilor, cum e năravul românului să se confieze celui dintâi venit după întâia masă, i-aș fi istorisit fără inconjur întreaga poveste, ca să-mi descarce sufletul.

Mateiu Caragiale nu era astfel de om.

Scorțoșenia oarecum exotică, în orice caz anacronică pentru o societate lăbărțată la fire și apucături, întreținea între noi zone interzise de discuție. Acum, îmi dau seamă că multă vreme, n'a mai resuscitat comuniunea de-o clipă, din anticamera mi-

nisterială, când fără vorbe, dintr'un surâs și o sclipire complice a ochilor, ne-am înțeles printr'un limbaj într'altfel fluid. Firul de funigel avea să se înnoade la loc, pe încetul, mai târziu. Iar și atunci, prietenia era sortită să rămână numai literară, cu pasionate și pasionante dsbateri, care se opreau brusc, deviau, când amenințau să invadeze în celălalt univers al său, intim și dureros, rezervat carnetelor de însemnări zilnice.

Imi amintesc de-o anume după-amiază de primăvară ploioasă, tulbure, murdară, înainte de a da mugurul liliiecilor, când alți prieteni ne-au părăsit în sala din fund, întunecoasă și strâmtă ca o cabină de submarin, în vechea clădire Mircea, de atunci. Nu mai țineam socoteala ceasurilor. Localul se golise. Chelnerii dormitau, în așteptarea celui alt val de clienți, crepusculari. Era o pace și o semi-obscuritate de berărie provincială, germanică, prielnică discuțiilor fără țintă și fără capăt, în afară de contingențele reale. Mă surprindea cultul lui Mateiu Caragiale, pentru literatura intru câțva afectată, minoră, sclavă stilului artist, caducă și lipsită de sânge arterial.

Ne aflam de altfel amândoi pe-un teren cunoscut.

Avusesem și eu aceleași admirații pentru frații Goncourt, pentru Huysmans, pentru prosatorii simbolismului și parnasienilor, care după ce s'a încheiat ciclul adolescenței, mi se păreau ilisibili. Din frații Goncourt, rețineam memorialiștii, nu romanțierii; din Huysmans *la Catedrale*, nu *A Rebours*.

De aci, a ajuns vorba la stil, pentru unii un scop, când de fapt e un mijloc. Și enumeram câțiva scriitori care se admiră cum scriu; întocmai ca unii oratori care se ascultă încântați cum vorbesc. Invocam exemple tonice din literatura românească. Prozatorul cu stilul făcând corp cu obiectul și cu subiectul, spre deosebire de stilul placaj, smalt artificial, fioriturile care nu resistă timpului și modelor. După câteva asemenea exemple reconfortante din proza românească : Creangă, Brătescu-Voinești, Sadoveanu, Hogaș, am pomenit firește despre Ion Luca Caragiale, marele faur între toți. Și găseam stupidă obiecția unor critici, critici-esteți, ce descoperiseră că stilul lui Caragiale e impersonal, iar vocabularul prea încărcat de neologisme. Ca și cum *Momentele* și *Schițele* n'ar înfățișa arta cea mai desăvârșită tocmai prin această impersonalizare migălos trudită a stilului; ca și cum d. Goe, Lache, Mache, Stavrance, Guvide, doamna Esmeralda Piscopesco, Coriolan Drăgănescu, coana Rucșița, Mitică, Bică, Nae, s'ar exprima și ar putea fi exprimați altfel, decât în vocabularul împestrițat de neologisme al Bucureștilor de toată ziua și de toată noaptea ! Cel mai strălucit și elocvent exemplu de finețe artistică, mi se părea — cum mi se pare și acum — schimbarea de ton, de vocabular, de ritm, de stil, de atmosferă, când din lumea domnului Goe și a Piscopeștilor, marele Caragiale ne transportă în alt univers, cel din „Hanul lui Mânjoală“. Nu sunt mulți scriitori, nici români, nici din literatura universală, care să fi realizat atât de desăvârșit, o asemenea adaptare a tehnicii literare la material, dacă se poate spune, folosind o analogie din breasla sculptoricească, unde meșterul altfel modelează în lut pentru bronz, cu alte unelte; și altfel cu alte unelte, dăltuiește în marmură. Așteptam o replică după datina dsbaterilor noastre, cu observații ingenioase și argumente sprijinite de-o erudiție puțin obișnuită printre confrăți. Mateiu Caragiale și-a retras bărbia în gulerul înalt, tare, demodat. A tamburinat cu vârful degetelor în masa de stejar afumat. Buza de sus copilărește îmbufnată, trăda o nemulțumire pe care zadarnic cerea s'o domine.

A schimbat vorba. Am schimbat-o și eu.

Dar am înțeles, ceiace aveam să verific mai târziu de nenumărate ori. Nu-i plăcea să audă de numele părintelui său. Nu dintr'un sentiment epigonic, dintr'un complex de inferioritate scriitoricească.

Era prea sigur de arta lui, pentru asemenea reacții nevolnice. Suferea însă de viața fără stil, pe care a dus-o Ion Luca Caragiale. Bănuesc că s'a eliberat de-o bună parte din acest straniu resentiment, pe spinarea măscăriciului Pirgu din „*Craii de Curtea-Veche*“. Il dureau prietenii lui Ion Luca Caragiale, faima sa de haimana nocturnă, de chefliu înhăitat cu mușterii târzii ai cârciumelor și ai cafenelelor fără nici o alegere, rolul conștient de bufon pe care și-l asumase adesea pentru a face viața mai ușoară — când în realitate și această existență desordonată, cinică, gălăgioasă, trivială, alcătuisese pentru fostul suflor, fostul slujbaș la regia monopolurilor, fostul gazetar și berar, o altfel de armură exterioară, apărând aceiași sensibilitate lăuntrică, pudic ascunsă. Cred chiar, acum, în perspectiva timpului, că un singur complex de inferioritate a condiționat și a dominat viața lui Mateiu Caragiale. Tocmai această pitorească, dar suspectă faimă a părintelui său, transmisă generațiilor prin tradiția orală și scrisă. Pentru a o răscumpăra, pentru a o expia, pentru a o răsbuna, cu o premeditare precoce și maladivă, din adolescență se consacră heraldicei, aspira la decorații și titluri, își desena mai târziu „armele“ sale, se scorțoșise în fire și port, căuta vieții un stil și o ținută, înfigea la Sionu, deasupra conacului dela țară, stindardul „său“ verde și galben.

Rezultatele nu erau întotdeauna din cele mai fericite, într'o lume sceptică și predispusă la zeflemea. O astfel de singularizare îi va fi rănit de multe ori inima cu ghimpi de ciulini. Pentru public, pentru cunoscuți, chiar pentru numeroși prieteni, viața de haitalac nocturn a lui Iancu Caragiale fusese mai simpatică, fiindcă era mai pe înțelesul tuturor.

Pe atunci, ca orice june aspirant literar, proaspăt debarcat din provincie, nomad, cu domiciliul strămutat dela o lună la alta în depărtate și mizere cartiere după capriciile unui buget întru totul precar, fascinat încă de prestigiul cafeanei boheme, nerăbdător să-mi cunosc viitorii confrăți la marele lor cartier general, îmi petreceam două-trei ceasuri pe zi la *Capșa*, ucenicind marea artă a clevețirilor care-și avea nelipsiți dela post câțiva neîntreцуți tartori. Astfel, mi-a fost dat să urmăresc în toate fazele, un repetit episod, cu vagi variante, monoton, dar vrednic de *Momentele* lui Caragiale (Iancu).

Sosea Mateiu, ascunzându-și timiditatea sub armura trufiei distante, ceremonios politicoasă, care aci nu făcea nicio impresie. Vreau să spun: nicio impresie bună! Aci, nu mai era un personaj. Era o țință. Cât timp își sorbea cafeaua ori vermutul, pe bani drămuluiți de-acasă într'o sărăcie discretă, savant mascată, confrății și prietenii îl mai cruțau, îl mai iertau.

Chiar pe acest teren al cancanurilor, se întâmpla a fi strașnic de utilat, ca orice pătimaș cercetător de documente, lector de memorii și corespondențe, iscoditor de izvoade și genealogii. Își filtra însă humorul prea subtil, cu prea multe aluzii livrești, pentru a căpăta vreo adâncă priză la auditor. Ii lipsea verva grasă, directă, de cafeana orientală, care a făcut celebritatea lui Iancu Caragiale. Il mai desavantaja și o voce lipsită de acreală agresivă, cu sunetul r muiat pueril, cu intonațiile surde, prielnice numai tăifăsurilor în număr restrâns, de doi sau de trei, în mai tănuite și tihnite unghere. Se retrăgea în gulerul înalt după câteva tentative fără efect, țuguind buza de sus în mimica de copil îmbufnat. Un copil cărunț, îmbufnat.

Indată, începeau alte glasuri să-l împungă cu întrebări viclenite asupra proiectelor literare, descoperirilor heraldice și genealogice, asupra esteticei vestimentare și pietrelor prețioase, juvaerelor, miniaturilor, infoliilor în ediții princeps.

Impermeabil cu totul intențiilor ironice, Mateiu Caragiale replica preocupat numai de precizia răspunsurilor. Arar sclipea un tăiuș oțelit, lovind *du tac au tac* peste obrazul unui interlocutor care se întrecea cu măsura. Se repeta pe alt plan, scena din *C. F. R.*, schița dialogată a lui Iancu Caragiale, unde amicii cheflii Niță și Ghiță se cred deștepți nevoie mare, luând la sigur un mușteriu nocturn, care până la sfârșit n'a mai avut nici un haz, fiindcă s'a dovedit a nu fi nici atât de naiv, nici atât de complezent cum l-au socotit.

Oricât de insensibilă la nuanță e cafeneaua, înregistra asemenea lecție subțire.

Se răsbuna după plecarea lui Mateiu, cu mai vârtoase hazuri, mai deșănțate anecdote, amintiri și născociri, menite să-l situeze definitiv în categoria epigonilor ratați, ridicoli, emfatici în nulitatea lor, incapabili să poarte cu demnitate pe umeri povara unui nume glorios. Precum se observă, Mateiu Caragiale expia și într'altfel geniul părintelui său. Tocmai lumea creiată de el, imortalizată de el, stigmatizată de el, lumea în care de altminteri se complăcea și în care se simțea ca știuca în baltă, îi trata feciorul cu triviala cruzime a moftangiilor din *Momentele* și din comediile Cașavencilor și Venturenilor. Il elimina instinctiv, ca pe-un corp străin, turburând o ordine prestabilită.

Soarta lui Mateiu Caragiale din acea epocă, îmi amintea o barbară joacă a copiilor dela țară, când prind un pui de corb și-i bagă gâtul într'un guler de carton, sau într'o pelerină de hârtie. Pe dată, tot stolul de corbi începe a se vântura deasupra în gălăgie de croncăniri nedumerite, scandalizate, indignate de această inexplicabilă travestire a unei odrasle care a devenit din corb... necorb. Și pe rând, unul câte unul coboară săgeată, ciocnind puiul nevinovat cu pliscul în creștet, până ce victima își dă sufletul. Explicația acestei reacții colective rămâne pe seama amatorilor de psihologie animală. Fenomenul însă există și mi se părea atunci, cum mi se pare și acum, identic cu ostilitatea nejustificată, absurdă și monstruoasă, care a urmărit multă vreme un om și un scriitor atât de rar, ca Mateiu Caragiale, ulcerându-i inima.

Nici sonetele de un autentic parfum arhaic, tipărite în *Viața Românească* din 1912 și 1913, nu isbutiseră să-i asigure vreun prestigiu literar, neadumbrit de numele lui Iancu Caragiale. Nici *Remember*, paginile de proză oarecum afectată, prețioasă, oarecum decadentă și prin aceasta demodată, (fiindcă se situa în atmosfera literaturii franceze de prin 1890—1900, nu din 1921 când a apărut tot în *Viața Românească*); nici acest *Remember*, nu l-a izbăvit de pacostea unei prea grele eredități literare. Imediat paginile au fost confruntate cu principiile de robustă infuiție artistică, din faimoasele *Câteva păreri*, înlesnind gurile rele să osândească și să execute opera fiului, după canoanele estetice ale tatălui.

Prieteșugul nostru legându-se mai strâns, ne întâlneam în acel timp la unele mese de seară, cu nesfârșite desbateri, la *Iordache* din Covaci sau la *Maiorul Mura*. Lumea cea nouă, pestriță, de după războiu, îl interesa prea puțin. O respingea ca un spectacol vulgar, desordonat parvenit, care îi ofensa ochiul. Il întrebam, dacă dimpotrivă, nu oferă un admirabil și nesecătuit material pentru un memorialist, pentru un romancier balzacian.

— Ce memorialist? Ce balzacian? Lume pentru serviciul antropometric sau pentru casa de nebuni!.. Parte dreaptă! Jumătate și jumătate!.. răspundea cu glasul tăragănat, amar, de-o adâncă silă, a lui Pașadia.

În schimb, nu pierdea nici un prilej, invocând în accente de dragoste arză-

toare împletite cu imprecății de amant înșelat, celalt București, din jurnalul său intim:

„...pretutindeni, adie cu vântul, se așterne cu ploaia, unduie în razele de soare și de lună, se oglindă în privirile sâstisite ale locuitorilor nepăsători, lipsiți de avânt și de pornire, se trădează în mișcări, în vorbă, se leagănă în trăgănarea vechilor cântece de mahala, în ameteala dulceagă și resemnată a valsurilor lui Ioanovici. Cine nu i-a prins deosebitul farmec nu a înțeles Bucureștii. Ei (acestei tristeți) îi sunt închinată aceste rânduri... Căci după treizeci de ani (*ou plus*) de hălăduire în București uneori mi se întâmplă încă să mă rătăcesc prin uliți și prin mahalale întregi necunoscute, sunt și altele unde știu și pietrele caldarâmului și crăcile copacilor și scândurile ulucilor, unde cunosc casă cu casă, le știu toată cronică a celor ce le-au sălășluit timp de o jumătate de veac. Le-am văzut luminate de sărbătoare, precum am văzut fâlfâindu-le la porți steaguri albe sau negre: copii crescuți sub ochii mei și pieriți înainte de vreme, bătrâni uitați de vreme sub ochii cărora m'am înălțat eu — betea, flori, zâmbete, lacrimi — un vălmășag nebun de iubiri, de uri, de înșelăciuni, de amăgiri — una peste alta, totdeauna mai multă jale decât bucurie și peste tot atâta minciună zădarnică și deșartă ticăloșie omenească, că uneori câte un nimic aducându-mi aminte de unele, scap din vedere că ale lumii sunt toate, îmi uit de ale mele, și cad pe gânduri și-mi vine să zic cu cântecul: *arză-l focul București*“.

E vorba deci, despre același București al lui Ion Luca Caragiale, văzut numai cu alți ochi, receptat de altă sensibilitate, trecut prin alt temperament. Și stăruința cu care se întorcea la dânsul în discuțiile noastre de noapte, își avea o explicație nebănuită atunci. Mateiu Caragiale era preocupat de cristalizarea definitivă a *Crailor de Curtea-Vechi*, așa cum reiese din notițele marginale ale manuscriselor.

* * *

Viața ne-a răslejit un răstimp.

La Cluj, cu un mănunchiu de prietini spulberați mai apoi în cele patru vânturi de tribulațiile destinului scriitoricesc, răriți de moarte, desbinați de ideologii, isbuteam să dau ființă *Gândirii*. Când am adus Bucureștilor acest plocon încă păpând, Mateiu Caragiale m'a căutat să-și exprime cu inevitabilă-i ceremonie, satisfacția pentru aspectul grafic al revistei, pentru ținuta literară, pentru nu mai știu ce alte amănunte care răspundeau crezului său estetic. Am retezat asemenea formule de circumstanță și cu brutalitatea lacomă a redactorului de publicație în veșnică vânătoare de manuscris rar, unic, revelator, l-am somat să „ne dea câteva pagini“. O făceam fără prea mare convingere, mașinal, profesional, dintr'o obligație devenită tic. Răspunsul prompt și ferm, m'a surprins. Rezerva *Gândirii* ceva, însă pentru mai târziu. „Ceva, adică un roman!“

Și iarăși s'a înnodat firul întâlnirilor sporadice, după năravul Bucureștilor, la discreția unui hazard: un aperitiv, masa de cafea, un prânz ori o cină la restaurant, o după-amiază la Șosea, o noapte la Băneasa. Nu pierdeam nici un prilej, fără să înoiesc somațiile, zorindu-l cu neînduplecarea agenților de execuție fiscală: „Toate bune! Dar manuscrisul?... Manuscrisul?“

Mateiu Caragiale se scuza cu un gest evasiv. Mai târziu! Peste un an, peste doi... Am sfârșit prin a-mi lua orice nădejde. Ba chiar nu-l iertam cu o anume poveste a școlarului care în dorul perfecției își tot ascute creionul, rotunjindu-l și șlefuindu-l, până ce nu mai rămâne nimic din el; cu o anume novelă a lui

Jean Richepin, unde eroul pornește în adolescență cu un sonet, îl amplifică la un poem, la o epopee, apoi îl prelucrează într'un roman de-un volum, de două de douăsprezece; ca la maturitate să-și ia seama, să parcurgă drumul îndărăt, condensându-și opera într'un roman numai de două volume, numai de unul, într'un poem, într'un sonet, în mai puțin, numai în titlul șoptit pe patul de moarte când și-a dat sufletul... Mateiu Caragiale făcea haz. Nimic nu-i sdruncina neclintita încredere în discernământul său de creator, cu o fericită imunizare la orice critică, glumeață sau pedantă, cum n'am mai întâlnit-o în iritabila noastră breaslă decât la Lucian Blaga. Făcea haz și supralicita, multiplicând exemplele cu alte cazuri, autentice acestea, din neistovitu-i repertoriu de pasionat al memorialisticeii, al erudiției minuțioase, al anecdotei istorice. Nicio mirare că în Noembrie 1928, după ce-a apărut în *Gândirea* sfârșitul ultimei părți a *Crailor de Curtea-Veche*, jurnalul intim datat din Sionu avea să pomenească pe larg, cu o legitimă satisfacție, toate dificultățile deplin biruite, încheind: „J'ai entendu et lu qu'une oeuvre une fois réalisée cesse de plaire à son auteur. Chez moi c'est le contraire". Un asemenea narcisism literar ascunde adesea în el germenul sterilității. În nenumăratele și acerbele noastre controverse estetice, îi opuneam exemplul lui Dostoievski, amintit undeva de André Gide. Rareori se întâmpla ca Dostoievski să nu se întoarcă împotriva propriei sale gândiri și viziuni, îndată ce-au fost exprimate, simțind nevoie să realizeze o versiune contrarie, în altă operă și în alta, și așa mai departe. S'ar părea — mă refeream tot la spusele lui Gide — s'ar părea că pentru Dostoievski o operă odată scrisă, încheiată, tipărită, exhală mirosul morții, la fel cu mirosul pe care îl răspândea cadavrul starețului Zosima, tocmai când lumea aștepta dela el un miracol. Afirmările lui Gide erau discutabile, ca tot ce purcede dela acest scriitor devorat de-un demon lăuntric al pidosnicilor. Dar nu lipsea un sâmbure de adevăr. O carte încheiată pentru Dostoievski și pentru atâția alții, înseamnă un ciclu închis, la care nu te mai întorci, fiindcă prin ea însăși, înainte de a scrie ultimul cuvânt, și-a deschis alt orizont, cu alte perspective, alte întrebări, altă viziune. Ai a te elibera de această tiranie. Ce să mai cauți îndărăt, adăogind coronițe, aprinzând proaspete făclii, la catafalcul unui cadavru răcit? În artă, ca și în natură, viața se ridică din moarte, cu moartea pre moarte călcând... Chestie de temperament! — răspundea Mateiu Caragiale, apărând alt punct de vedere și rezervându-și dezvoltarea argumentelor, pentru carnetele sale de însemnări zilnice.

Regret că distanța de București, nu-mi îngăduie să filuiesc notațiile din acest jurnal, care se află pare-mi-se în mâinile prietenului Perpessicius. S'ar verifica astfel, răsfrânte în oglinzi paralele, impresiile lui Mateiu Caragiale și impresiile, observațiile, comentariile noastre, ale celor trei prieteni, invitați la prima lectură în manuscris a „*Crailor de Curtea-Veche*". Fără îndoială, o dată în istoria literaturii române.

Era pe la sfârșitul iernii, în 1926, după ce Mateiu Caragiale dispăruse un timp dela întâlnirile camaraderești. Se petrecea o schimbare în condițiile sale de viață, care fără să-i fi deschis cariera diplomatică ori administrativă atât de mult râvnită, îl cruța de grija zilei de mâine, lăsându-i în fine răgaz și puțință să se consacre literaturii, heraldiceii, studiilor istorice; permițându-i să-și zugrăvească armele și să-și croiască pentru conacul moșioarei Sionu, stindardul „coupé vert sur jaune". Dela manuscrisul făgăduit *Gândirii*, ne luasem nădejdea. Invitația stăruitoare, întru câtva misterioasă, am dat-o pe socoteala dorinței de a ne întâlni la un ceai, în

casă proprie, pentru a ne război după datină pe teme literaro-istorico-artistice, a admira câteva ediții rare, câteva miniaturi, cine știe ce colecții.

Ne-am găsit tustrei, Păstorel Teodoreanu, Adrian Maniu și eu, în salonul cu mobile vechi de stil și cu patinate covoare, contaminați de solemnitatea amfitrionului. Pe chipul lui Mateiu Caragiale, în gesturi, sub ceremonioasa politeță, recunoșteam tensiunea așteptării din anticamera ministerială unde l-am zărit întâia dată. Ceaiul fusese un pretext. Mateiu Caragiale se pregătea să officieze, fiindcă pentru el o lectură literară, darea în vileag a operii la care trudea de zece ani, remaniind, copiind, transcriind, echivala cu misterul unui cult.

Chiar dela primele pagini am rămas neclintiți, într'o tăcere și atenție într'adevăr religioasă, ce nu ne stătea în fire. Suna în literatura românească un timbru nou, unic, de-o coloratură autohtonă, care nu se mai înrudea întru nimic cu manierismul și fioriturile de arcuș din *Remember*. Și ne impresiona accentul acesta cu atât mai vârtos, cu cât Mateiu nu era un prea meșter lector, stăpân pe efecte dozate după arta mimică și a dicțiunii. Atmosfera, personagiile, dialogurile, pătrundeau în noi brut, direct, în stare nativă, fără amăgitoarea *aură* pe care o proiectează adesea asupra operii unii autori, prin artificii de recitare, pentru ca acasă, între patru pereți, deschizând din nou cartea, să nu mai afli decât lut amorf și apă chioară, acolo unde ai avut iluzia că palpita o scânteie divină.

Așa am făcut cunostință în după-amiaza acelei zile de iarnă, cu „Intâmpinarea Crailor, Cele trei hașialăcuri, Spovedaniile“ — capitolele dintâi și penultime din *Craii de Curtea-Veche*.

Sfârșind și închizând caietele școlărești, liniate, cu scoarță albastră. Mateiu Caragiale și-a resemat ceafa de spata scaunului. Aștepta masacrul. „Masacrul inocentului!“ — cum îl anticipase singur, zâmbind fiindcă ne știa de câte gingășii suntem capabili, când e vorba de forfecat opera unui confrate și mai ales a unui prietin.

Firește, spre ușurarea lui Păstorel Teodoreanu și nu mai puțin a mea, ceaiul a fost înlocuit cu oarecare gărăfi de vin, pentru ca vorba să ne fie mai slobodă. Dar curios! Ne-am pomenit discutând cu mare pasiune culoarea și buchetul vinului, comparând diferitele recolte, polemizând cu argumente de teorie și de practică pe probleme de superioritate a cutărei ori cutărei regiuni, întârziind „masacrul inocentului“. Căci nimic nu e mai greu, de cât să exprimi unui prietin admirația plată, adesiunea fără nicio rezervă. Mateiu Caragiale continua să zâmbească. Se luminase. De pe chip îi dispăruse tensiunea mascată sub aerul de ceremonios amfitrion. În opera lui nu se îndoise nicio clipă. Se îndoise poate confirmarea noastră. Acum ne dădea ghies și își dădea ghies cu alte pahare, din alte recolte, lăsând impresiile să se așeze, să se stratifice. Târziu, după masă, când le-a venit rândul, vorbeam cu toții despre Pantazi, Pașadia, Gorică Pirgu, ca despre tipuri și caractere demult intrate în literatură, clasificate, etichetate, nu ca despre eroii unei opere încă în manuscris, neisprăvită. Desbaterile noastre s'au aflat astfel înlesnite, iar această spontană și unanimă recunoaștere de fapt și de drept, ținea loc oricărui alt prietenesc omagiu. Cele ce-au fost să urmeze, aparțin de aci înainte istoriei literare. Rămâne în altora grija să le învie.

* * *

Imi amintesc una din ultimele întâlniri. După o aniversare a *Gândirii*. Ne răstăleșisem singuratici, în drumul spre casă, pe străzi deșarte, în noaptea sonoră. Toată

seara îmi păruse mulțumit de sine, de insigna legiunei de onoare la butonieră, de costumul oarecum rustic, moșieresc, din stofă aspră, pe care îl purta ostentativ. N'avea nevoie de pardesiu. Se deschiesea la piept. Cred că în imaginația sa se proiecta ca un *gentilhomme campagnard*, un *hobereau*, învigorat de contactul cu pământul după ce și-a sleit cei mai frumoși ani ai tinereții pe asfaltul târgurilor. Nu știu cum ne-am dus pașii la o încăpere de altădată, retrasă, întunecoasă la acel ceas, pentru a scormoni de sub spuza amortită vechile noastre proiecte și hărțuielile estetice de odinioară.

Abandonând discreția orgolioasă, atunci mi-a destăinui întâia oară amănunte intime, șovăieli, decepții, pe care îndeobște le tăcea și le reserva numai pentru carnetul însemnărilor zilnice. Era obosit, treceau anii, se întreba dacă-l vor lăsa să sfârșească romanele cele două „Sub pecetea tainei” și Soborul țătelor”, menite a încheia ciclul început cu „Craii de Curtea-Vechi”.

Se gândea să renunțe întru aceasta la unele dogme estetice, la migala stilului, la vocabularul și sintaxa arhaizantă, pentru a scrie fluid, două cărți stufoase, mișunând de fapte, de tipuri, de caractere, eliberându-se de-un vast și prețios material care ar rămâne altminteri pierdut. Un material de amintiri personale și de documentări indirecte, de-o valoare unică pentru a reconstitui atmosfera și moravurile epocii îngropată odată cu războiul cel mare. Pe urmă, din nou, a suspinat după atâția ani măcinați în lupta mărunță pentru existență; anii cei mai plini, anii cei mai buni.... Și cum îmi vorbea, într'o pornire, aș spune într'o slăbiciune, atât de streină preocupării din totdeauna să-și ascundă avariile terestre sub o scorțoasă armură; pe dinaintea ochilor mi-a trecut cealaltă imagină a lui Mateiu Caragiale, din anticamera lăptoasei Excelențe. Ce venise să ceară atunci, unui vremelnic atotputernic al zilei? Sprinț pentru un modest loc în cariera administrativă sau diplomatică, unde n'ar fi fost cel din urmă, nici prin pregătirea sa cărturărească, nici prin spiritul său meticolos care atingea proporțiile unei manii. Excelența Sa avea alte griji mai urgente! Interview, poza la gazete, fulgurantele declarații care să pecetluiască soarta opoziției, a țării; a minoritarilor, a păcii, a Europei, a mapamondului; cum le mai pecetluiește și acum, când nu-l mai ascultă nimeni, perorând răgușit în fum de trabuc, la mesele restaurantelor de noapte.

Anii cei mai plini, anii cei mai buni ai lui Mateiu Caragiale au rămas pierduți. Au rămas pierdute pentru literatura românească și cele două romane, pe care nu le va scrie nimeni, poate fiindcă nici nu trebuiau nimărui.

Lumea lui Caragiale, celălalt, Iancu, s'a răsbunat încă odată, urmărindu-l până în măduva progenitului.

Iar însemnarea din carnetele zilnice, e încă mai melancolică și mai aspră, în această lumină a destinelor nerealizate deplin :

„La race-m'a trompé et je l'ai trompée aussi”.

C R O N I C I

I D E I, O A M E N I, F A P T E

DESPRE UN SPIRIT EUROPEAN

Caracterul egocentrist al noilor state naționaliste, a dat naștere la unele pronosticuri de un pesimism care nu mi se pare întru nimic justificat. S'a afirmat cu o convingere care n'a fost întotdeauna sinceră, că naționalismul excesiv privit ca o formă politică inedită în istoria lumii, va duce fatal la disolvarea lentă a aceluși minunat spirit european care a permis de-alungul veacurilor înflorirea unei culturi continentale unice. Nu mi-au plăcut niciodată filosofii de ocazie, cari descoperă în fiecare eveniment nou o cauză sigură de prăbușire, pregătind adesea înmormântări fastuoase în cadrul cărora se înalță singuri la rangul de ciocli în urma unui sicriu care se încapățânează totuși să rămână gol. La asemenea înmormântări gratuite asistăm de câțiva timp cu o frecvență care nu dovedește decât lipsa de limpezime cerebrală a celor ce își închipuie că nu pot fi originali decât în cadrul pompos al unor înscenări lugubre. Spiritul european se află într'adevăr pe pragul unei agonii?

Dar mai întâi ce este acest spirit european există el cu adevărat sau ne aflăm și de astă dată în fața unei halucinații de bibliotecă? Iată întrebările la cari va încerca să răspundă acest eseu pentru a descifra în cele din urmă atitudinea, resemnată sau plină de nădejde, pe care trebuie să o avem față de sensul nou al acestui spirit.

Un scriitor belgian, d. Dumont-Wilden, se ocupă într-o carte destul de bine construită, cu origina și evoluția spiritului european. Voi lua deci drept bază a cercetării mele contribuția istorică a acestui studiu, care, dacă suferă uneori de pesimism, rămâne totuși valabilă din punctul de vedere sintetic al problemei pe care o înfățișează. E foarte interesant și deosebit de semnificativ faptul că dacă azi se poate vorbi de existența reală a unui spirit european, aceasta se datorește exclusiv *latinității* pe care se întemeiază și creștinismului catolic din incinta căruia a stăpânit continentul vreme de opt sute de ani ca o adevărată teocrație. Caracterele esențiale ale culturii latine, descoperită și îmbrățișată de Renaștere, au permis

desvoltarea unei spiritualități distincte pe care catolicismul nu avea de ce să o respingă, cu toate că, uneori, contrazicea puritatea dogmei și cu toate că împotrivriri fanatice, ca aceea a lui Savonarolla n'au lipsit.

Sunt însă în centrul acestei moșteniri romane principii atât de esențiale europene încât însuși creștinismul occidental n'ar putea fi explicat fără adoptarea lor ca norme vitale și doctrinare în acelaș timp. Iată, după d. Dumont-Wilden, caracterele acestui spirit european de nuanță romană: Mai întâi, o *concepție morală și socială a divinului*, fundamentând atât dreptul public al statelor europene cât și morala întregii societăți. În al doilea rând *acea conștiință a ierarhiei și a curtoaziei*, acel cavalerism rigid, concentrat într'un cod al onoarei, care simbolizează atât de plastic concepția despre viață a veacului de mijloc. *Ideea romană a statului indivizibil și etern*, și în sfârșit *noțiunea de proprietate*, întregesc viziunea latină a spiritului european în jurul căreia s'a cristalizat un întreg ciclu de cultură în care se ivesc din când în când vestigiile sângelui german care a fecundat în Evul Mediu latinitatea decadentă, făcând-o să renască, însă păstrându-i nealterat caracterul original. Prin adoptarea limbii latine ca mijloc de exprimare și de comunicare între nucleele religioase, științifice și artistice ale țărilor pe cari evenimente exterioare nu le împiedecau să creeze în toate domeniile, realizarea unui ideal european de cultură a devenit mai ușoară, influențele și evoluțiile transmițându-se fără nicio dificultate ca într'un cenaclu unic. S'a putut concepe atunci ideea unei patrii europene atașată cadrului pur ideologic al umanismului care continua în filosofie și literatură opera de apropiere între națiuni pe care catolicismul o încercase cu un succes mai mult sau mai puțin vizibil. Nu e lipsită de semnificație cauza decadenței puterii papale, care la început părea a tinde cu destulă siguranță către înjghebarea unui spirit european. Atâta timp cât capul bisericii catolice s'a mulțumit să exercite asupra statelor înfeudate Romei o autoritate care nu

depășea cadrul strict spiritual al bisericii, nu s'a împotrivit nimeni acestei confederațiuni de esență teocratică. Când însă autoritatea papei a depășit atemporalul, tinzând să înzestreze cetatea eternă cu o bază de susținere politică, spectrul reformei n'a întârziat să se ivească. „Reforma, scrie d. Dumont-Wilden, se datorește mai mult politicii de unizare a papilor, decât descompunerii bisericii“. Spiritul european s'a putut menține intact numai atâta timp cât nu l-au apăsât contingențele mediocre ale ambiției politice. Cauza aceasta de desagregare europeană va apărea cu o regularitate ciclică în decursul istoriei de mai târziu, stricând neconținut armonia senină a înfrățirii spirituale.

Conflictul dintre spiritul larg umanitar al Renașterii și concepția de izolare fanatică, aproape rasistă, a Reformei protestante, ne apare azi concentrat în cele două personalități antagonic-representative, ale lui Erasmus din Rotterdam și Martin Luther. Cel dintâi simbolizează ciclul acela de cultură latinizantă, impregnată de un laicism spiritual și literaturizant pe care-l va reîncarna mai târziu Voltaire și care deși se afla în conflict cu biserica, menținea ostilitățile la un nivel foarte civilizată și pur ideologic. Dimpotrivă Luther, spirit tumultuos și agresiv, izbucnit din tulpina germană ca o mlađiță plină de seva revoltei, avea să transforme repede conflictul cu Roma într'o bătălie sângeroasă în care invectiva cea mai tare juca un rol preponderent. Fanatismul acestui spirit anti-european care voia o religie numai pentru țara lui, un creștinism național, pare a răspunde peste veacuri în doctrina autarhiei național-socialiste. Caracterul național a degenerat însă atât de exagerat, încât motivul de originalitate germanică s'a impus și în religie, preconizându-se un păgânism specific rasei, care să nu aibă deci nimic comun cu biserica altor neamuri. Unitatea spiritului european zdruncinată de Luther în secolul al XVI-a trece azi printr'o nouă criză, mult mai acută deoarece amenință să izbească nu numai în integritatea dogmei, ca odinioară, dar în însăși tulpina creștinismului.

Vom vedea către sfârșitul acestor rânduri dacă într'adevăr acest nou conflict poate avea consecințe atât de grave pentru menținerea spiritului european. Istoria veacului al XVI-a ne oferă deocamdată o soluție pe cât de originală pe atât de semnificativă. Din moment ce papalitatea nu mai putea duce mai departe misiunea sa de unificare spirituală a culturii europene, trebuia să se ivească altă forță care să o înlocuiască cu tot atâta succes. Și cum balanța victoriei înclinase de curând în favoarea etnicului și în defavoarea universalismului catolic, o singură putere ar fi putut să pre-

tindă conducerea spirituală a Europei: puterea unui stat bine organizat și unitar, posedând el însuși siguranța unei culturi îndeajuns de evoluată ca să poată servi drept model și punct de plecare pentru o nouă dezvoltare de proporții continentale. Această putere a fost Franța lui Ludovic al XIV-a. Timp de aproape două veacuri Franța va impune pretutindeni valorile culturii sale, oferind mlădioasa muzicalitate a limbii franceze în locul celei latine sortită să rămână de acum înainte închisă în biserică și în ritual ca un semn al puterii de care își legase altă dată prestigiul. Literatura franceză fecundează pretutindeni posibilitățile creatoare ale popoarelor europene și vechii clasici sunt înlocuiți cu Molière și Racine, cu Corneille și Fenelon. În secolul al XVIII Germania însăși trăia în lumina marii literaturi franceze. Anglia, Spania și Italia de asemeni. Spiritul european se grupase cu o nouă vigoare în jurul focarului de cultură al Parisului.

Cauzele decadenței sunt aceleași cari făcuseră să se clatine cândva tiara papală. Revoluția franceză, care părea să fie o culminare a spiritului galic, o definitivă aderare a Europei la concepțiile de pe malurile Seinei, a însemnat punctul terminus al acestei glorii. Napoleon tipul reprezentativ al noilor principii, a încercat, ca și papii de odinioară, să alcătuiască o puternică bază politică, ideilor pe cari le încarna. Războaiele sale n'au fost decât o nebunească ambiție de a impune pe plan politic ideologia revoluției franceze. Bătălia de la Waterloo a pus însă capăt acestei utopii și odată cu vaporul care ducea către Sfânta Elena vestigiile zdrențuite ale unui vis, prestigiul european al Franței începe să se destrame. Sfânta Alianță pe care țarul Alexandru I o perfecțea la Viena avea să-i ia locul pentru puțin timp.

Războaiele și gloriile de scurtă durată ale veacului trecut acordă preponderențe discutabile când Angliei, când Germaniei, fără a se ajunge însă la acea unitate europeană pe care o cunoscuse istoria de până atunci. Către sfârșitul acestui secol o societate cosmopolită, influențată de noul prestigiu al impresionismului în poezie, pare a acorda iarăși Franței sceptrul vechii tradiții. Anatole France, Barrès, Mallarmé, Claude Monet și Rodin impun Europei valori cari nu pătrund însă decât în cercuri restrânse de intelectuali. Marea Europă își caută alt drum, pe care abia războiul mondial avea să i-l lămurească.

Societatea Națiunilor, în care d. Dumont-Wilden vede o nouă tentativă de regrupare a spiritului european, cred că nu corespunde acestei speranțe deoarece nu întrunește adevărul tuturor statelor europene și nici nu ur-

mărește un ideal de unificare strict continentală ci tinde către o mondială și tot atât de himerică armonizare de interese. Autorul își termină pledoaria sa pan-europeană preconizând realizarea unei confederații; a statelor de pe vechiul continent, care să înlocuiască suveranitatea leșinată a Societății Națiunilor. Inșă concluziile sale nu sunt lipsite de pesimism față de prezentul acesta care îi apare desbinat sub imperativul naționalist al noilor ideologii. O privire mai în adânc a evenimentelor la cari asistăm sau poate optica optimistă a unui punct de vedere subiectiv, mă face să cred că salvarea spiritului european și garanția cea mai sigură de continuitate, se ascunde tocmai sub noua formulă naționalistă.

Nu e un paradox ceea ce susțin, căci adoptarea pe întreg cuprinsul continentului nostru a principiilor cari stau la baza statului italian, spaniol, portughez și, în parte, a celui ger-

man, nu poate duce decât către o nouă armonizare și o perfectă unificare în spirit a Europei. Ca altă dată sub ocrotirea latinizantă a bisericii catolice, Europa își va putea regăsi un echilibru interior concentrându-se sub ideea latină a statului național. Erorile național-socialismului, care e în fond o copie a fascismului latin, se vor limpezi cu încetul în clipa când își va afișa originalitatea nu atât pe teren religios cât mai ales în domeniul de creație națională cari să integreze fenomenul german în spațiul bine limitat al culturii europene. A lupta deci în numele unui naționalism luminat nu înseamnă să renunți la întărirea spiritului european, ci dimpotrivă. Iată de ce pesimismul ridicul al unor filosofi ratați sau numai însetați de celebritate, mi se pare căzut sub umbra unei erori fundamentale.

VINTILĂ HORIA

C R O N I C A L I T E R A R Ă

CAMIL PETRESCU: MODALITATEA ESTETICĂ A TEATRULUI. — D. Camil Petrescu nu-și desminte nici de astădată mobilitatea spirituală ce îi e caracteristică. După cartea, de cugetare e drept, dar în acelaș timp de vehementă atitudine personală în idee, — împinsă până la polemică, uneori profund injustă, ca acele rânduri și notițe în cari era judecată și ironizată în câteva rânduri, bagatelizată, o mișcare de amploarea și de adâncimea celei a „Gândirii“, — iată-l acum liniștit în liniile reci și sobre ale unei lucrări de factură cu totul universitară. Universitară nu atât prin tehnica ei, — care e cea consacrat științifică, a viziunii istorice a oricărei probleme, a inventarierii atente a întregului teren al discuției, a întemeierii exclusive în deducții pe document, pe citatul înfățișat cu probitate, nefalsificat și cu toate indicațiile bibliografice de rigoare. Ci și prin spiritul ei, care e cel academic, de liniștită contemplație a sbuciumului omenesc în căutarea adevărului, de atenție calmă asupra oricărei încercări de a-l afla, dar și de judecată critică neîndurată a neizbânzilor sale. Și ceva din prudența, fereala chiar, specific academică în tragera confuziilor cari se impun sau pe cari le aștepti, în formularea judecății finale și proprii după desbaterea amănunțită a problemei. De sigur, nu se poate spune că acele judecăți tranșante cari se urmau vertiginos unele pe altele, nici acele convingeri fanatice, vehemente, ce se cristalizau și se topeau atât de iute în focul entuziasmului d-sale, — cari toate constituiau farmecul temperamentului de luptător intelectual al d-lui Camil Petrescu. — lipsesc din a-

ceastă carte despre teatru cu totul. Dar ele se întâlnesc în discuțiile de amănunt, cum e aceea despre noțiunea de „imitație servilă“ a naturii, sau aceea despre raportul dintre imaginație și fantezie. În liniile ei generale însă, cartea nu își depășește voința inițială de lucidă documentare științifică, după cum în amănunțele ei scapără adesea temperamentul artistului. Acesta e și marele preț al cărții și marele curaj al ei. Pentru acest curaj mai ales, scriitorul Camil Petrescu trebuie felicitat din toată inima.

Întâi pentru ceea ce a adus ea disciplinei noastre academice. După cât am aflat, cartea conține o teză de doctorat susținută la Universitatea din București. Dar e știută frica universitară, — la noi și mai accentuată decât aiurea, — de țepii problemelor de actualitate și predilecția pentru cercetarea frământărilor încheiate, deci inofensive, ale trecutului. „Modalitatea estetică a teatrului“ aduce în desbaterea universitară o problemă de atâta ghimpoasă actualitate și depărtare de liniștea unei concluzii, ca aceasta.

Apoi pentru tot ce impune ea în mijlocul discuțiilor atât de superficiale, atât de puerile, cari au loc la noi în jurul teatrului. Problematika teatrului s'a mărginit la noi până acum la niște cronici dramatice ieftine până la stupiditate, în cari așa zișii judecători teatrali căutau să-și creeze o reputație facilă de oameni de spirit ironizând pe autori sau pe actori; sau să-și aranjeze meschine satisfacții personale laudând prieteni autori și prietene actrițe. Citând studiile despre dramă ale lui Anghel Demetrescu, foiletoanele teatrale de odinioară, de atâta cinst

în analiză, ale d-lui M. Dragomirescu și observațiile critice ale lui Ibrăileanu asupra câtorva autori dramaticei, — epuizăm aproape tot ce s'a scris serios la noi în materie de teatru.

Am vrea să vedem măcar după apariția acestei cărți, cu ce obraz își vor continua judecatorii noștri teatrali micile lor distracții foiletonistice.

Cartea d-lui Camil Petrescu nu aduce o viziune estetică a teatrului cât o analiză a raportului dintre principalii factori ai acestei arte atât de complexe: textul, actorul și regisorul, — lăsându-se pe al doilea plan, în vederea unei viitoare construcții ideologice integrale, spectatorul. Analiza asta e construită istoric și critic în acelaș timp. Și e de subliniat siguranța cu care de cele mai multe ori autorul a știut să evite pedanteriile inerente inventariului istoric ca și eroziunile, fărâmițarea, prin scrutare critică. Dacă însă stringența în metodă nu se prea întâlnește, în schimb libertatea discuției e firește accentuată. D. Camil Petrescu rămâne scriitor mai presus de toate.

În analiza în perspectivă istorică a acelui echilibru de creații în care constă spectacolul teatral propriu zis, — d. Camil Petrescu ajunge la concluzia că acest echilibru a fost mai totdeauna rupt, prin accentele inegale puse pe cei trei factori. Teatrul antic și clasic francez au pus accentul pe *text*; teatrul shakespearian începând cu celebrul Garrick, teatrul verismului istoric dela Meiningen și teatrul naturalismului începând dela Eleonora Duse, l-au pus pe *actor*; iar teatrul modern dela Gordon Craig încoace, teatrul francez al lui Copeau, Baty și Dullin, cel german al lui Jessner, Karl Heinz Martin, Piscator, cel rus al lui Meyerhold și Tairoff (acesta din urmă doar în sens de pregătire a actorului) l-a pus pe *regizor*.

La această schemă, cu totul sumară, s'ar putea reduce toată extrema diversitate de dibuiri, de exagerări, de reforme, — pe care a înregistrat-o evoluția teatrului, din ce în ce mai precipitată, în timpurile moderne. Toate acestea le scrutează cu multe amănunțimi și mai ales cu dibace înțelegere critică d. Camil Petrescu.

Astăzi lumea e obosită de experiențe de desechilibru. Se încearcă o viziune mai liniștită, dar mai cumpănită, mai *întreagă*, a teatrului. D. Camil Petrescu încearcă s'o deslușească în cercetările unor oameni de teatru din contemporaneitate, mai puțin vizionari ca predecesorii dar mai științific formați, — ca Hagemann, Kjerbüll-Petersen și mai ales R. Bernauer, care se apropie cel mai mult de viziunea *totalitară* a teatrului care ne trebuie, pe care ar vrea-o și d. Petrescu.

Ei însă nu-l mulțumesc, — pe bună dreptate.

Viziunea lor e șovăelnică și meschină. În ea e același viciu ca și în gândurile predecesorilor. D. Camil Petrescu intuește just: ea trebuie să fie fărămă „din structura organică a unei viziuni integrale despre lume, din acea solidaritate semnificativă, care dă elementelor înțeles din înțelesul totului; vrem să spunem că explicația fenomenului artistic nu poate fi decât o parte din lămurirea unitară a lumii“ (p. 180).

Da, concepția asta organică, firească în alcătuirile ei cosmice, o avea omul vechiu. O avea anticul, de aceea tragedia antică sună atât de firesc în lumea ei, și atât de departe de noi, chiar sub grija savantă a ducelui Georg II de Meiningen. O avea creștinul Evului Mediu, de aceea cresc din ea atât de firesc „Misterele“ și „Pasiunile“ dar cad în artificiu reînțoarcerile la ele ale modernului Firmin Gémier. O avea mărunțul actor și spectator al Comediei dell'Arte dar n'o mai poate reconstitui în sera teatrală un Tairoff.

Fiindcă noi modernii nu mai avem nici un fel de viziune întreagă și proprie a vieții.

Când vom avea-o, problema teatrului ce ne trebuie se va rezolvi dela sine.

* * *

RADU GYR: CUNUNI USCATE. — Din poezia sa împrăștiată zece ani în mai toate revistele românești, — cu o dărnicie direct proporțională cu ușurința cu care îi alunecă poetului condeiul în înflorirea versului, — d. Gyr își adună acum în mănunchi ceace i s'a părut că îl reprezintă mai întreg și mai frumos. Neputând la îndoială severitatea și mai ales dreptatea față de sine însuși a poetului, — să încercăm să ne dăm seama întrucât acest popas al său în fața sa însăși îl definește sau îi împlinește trăsăturile.

Vorbind de o definiție nu intenționăm deloc afirmația că prin această culegere poetul își și *definitivează* universul estetic. Pentru noi, d. Radu Gyr, departe de a fi ajuns la capătul de liniște al unei evoluții poetice, e încă în faza de luminos și limpede elan liric al tinereții. O apă proaspătă de munte ce încă n'a ajuns să-și grămădească undele în bulboane și adâncimi.

Fără nicio intenție astfel, numai prin modul său poetic, Radu Gyr e unul din cei mai puri poeți ai tinereții. Ca poet, d-sa nu *cântă* tinerețea, — cum ar fi ispitit ca teoretician, — ci o *exprimă*, exprimându-se doar pe sine însuși, așa cum Creangă trecut de jumătatea vieții devenea cel mai mare poet român al copilăriei, retrăind-o simplu. D. Radu Gyr și ca om e până acum hărăzitul fenicit al unei prelungi adolescențe sufletești care parcă nu se mai e-

puizează. Ca poet, se conformează simplu acestui har.

Poezia sa încheie astfel în vobletele-i elegante întreaga lume de linii tremurate în nerăbdare ale vârstei: Magnificele ei melancolii eterice; fantezia ei nesăturată, sborurile ei atât de ușoare în spațiu; tristețile neașteptat înduioșate de propriul ei destin, cu atât mai multă nemulțumire privit cu cât a avut mai puțin timp să-și desfășoare aripile; prețiozitatea ei suavă și nostalgiile exotice; disprețul vieții burgheze și lacrimile orgolioasei izolări în vis; ochii aceia mari și mirați deschiși în fața tuturor nimicurilor vechi ale vieții, cari le apar noi și fragede...

E o poezie pe care a mai încercat-o la noi un Alexandru Macedonski, cu surprinzătoare rafinate de expresie, — dar prea rece, prea înrăit sufletește chiar, — ca să o izbutească în totul. Și un D. Anghel, cel din „In grădină” și din „Caleidoscopul lui A. Mirea”, — dar iarăși prea lucid, mai ales în „Caleidoscop”, ca să nu rămână decât un estet care-și poartă elegant și discret tristețile.

D. Radu Gyr prelungește astfel cu toată autoritatea o linie fericită din lirica noastră. Ciclul d-sale „Grădini” reia cu îndrăzneală motivul în care Anghel și-a cristalizat mai intim și mai solemn personalitatea poetică, izbutind unul din momentele frumoase și durabile estetice ale liricei noastre. O îndrăzneală îndreptățită, — fiindcă d. Gyr, fără să renege climatul poetic al grădinilor lui Anghel, se diferențiază printr-o viziune ce îi e proprie, și care e caracteristică în diferite moduri aproape întregii noastre poezii de azi: viziunea folclorică.

Grădinile lui Anghel erau fragmente picturale și de simfonie în același timp. Cosmosul lor era limitat în misiunea exclusivă de a oferi armonii simțurilor poetului. Pentru Radu Gyr, grădina e ca și pentru gândirea folclorică, o lume de sine stătătoare, cu umanitatea ei, cu rosturile ei mărunte dar precis articulate cu marile orânduiri cosmice. Ea trăiește, indiferentă de cine o contemplă, ca în basm:

*Zorelele se 'naltă cu trâmbețe 'n lumină.
Răsare 'n dimineată luceafăr de crăiță.
Cu cofele pe umăr, trec macii prin grădină,
la mici răscuri trifoiul ridică o troiță.
Pentru lăcuste svelte, pe orice cărăruie
cârciumărese roșii cu hanurile lor.
Și de tresare flutur lălele albe sue
pe lujer, ca să-i vadă din micul lor pridvor*

E un infinit mic ce coincide astfel perfect în substanță cu cel uman și, mai sus, cu cel cosmic. Mijlocitor între cele două infinituri, ca și în folclor, e omul:

*La piept să-mi plângă rodiile lunii.
Luceferii — rotunde ploconiri —
mă-or ciuguli din palmă ca păunii,
când ceasul trece palid prin petunii,
cu glesne moi de flaute subțiri.*

Cântecul său, el își dă seama că nu poate crește plin decât din harul întregii firi. Dar ca să crească, trebuie să fie în el, în suferința lui răscumpărătoare mai ales. În poezia *Viorile*, heruvii se roagă zadarnic de crini, de vânt și de stele ca să le anime coardele lăutei; ele îl ajută, cu acea solidaritate cosmică adânc creștină, care e în folclorul nostru, dar inutil până când durerea unui suflet plâns nu picură, trecând, două lacrimi pe strune. Omul e astfel măsura și floarea cea mai pură a creațiunii fiindcă e făcut după chipul și asemănarea Creatorului, căruia toată făptura tinde să-I samene. Poezia d-lui Gyr exprimă astfel admirabil și cu totul neprogramatic câteva din latențele cele mai prețioase ale gândirii folclorice. În cer astfel, îngerii, luceferii și vântul vor porni la Crăciun pe drumurile azurului, cu același plugușor și buhaiu ca și oamenii de jos, din zăpezile pământului, — ca în începutul admirabilului „Colind ceresc”.

De sigur, viziunea poetică nu va rămâne doar în cercul relațiilor folclorice. În ea va coborî adesea câte ceva din frământarea de milenii care s'a adunat amară în gândul omului modern. Grădina va apare astfel ca o împietrire de vrajă într'un avânt nebun spre vis, spre ireal, — „Grădini de vis”:

*Focuri limpezi, crinii — flacări de vioară —
vălvătăi desculțe pe comori horind,
stinși de roua lunii, împietrită 'n ceară
și 'nghețară 'n racle reci de mărgărint.*

Din folclor n'a mai rămas decât expresia.

Alté ori nici aceasta. Doar un vag animism, — care e însă o zestré poetică universală. Ca în minunatul ciclu „Creion”, care poartă una din cele mai personale și mai durabile contribuții ale d-lui Gyr la avuția noastră lirică. Ciclul acesta aduce o poezie viguroasă și mare a orașului. Adică izbutește artistic cu același material pe care moderniștii noștri poeți l-au înneecat în ridicol iar simbolistii, — și Bacovia chiar, — în tristeți sentimentale. Cred că fără latențele de simpatie, de înțelegere firească a lumii neanimate, așa cum stau ele în folclor și deci în sufletul unora din noi încă, — această izbândă nu se poate lămuri:

*În snopi de suliți frânte sparanghelul se'mbind,
alături de salada în sdrențe de scrobeală.*

*Sub cer, dorm castraveții ca gușterii 'n lumind,
ard pătlăgele roșii cu carne sensuală.
S'au strâns cartofii'n dune, spanacul în ostrovuri,
morcovi de căramidă visează solitari,
și, printre verze triste 'n albastre malacovuri,
pungi pline de cerneală pun vinetele mari.*

(Piața)

După cum iarăși creează o mare și surprinzătoare poezie a mărunțului cotidian, fără nicio legătură cu spiritul lumii folclorice. Ca în aceea bucată de înaltă antologie poetică, — „Partida de șah“, care și-ar fi găsit loc mai firesc în ciclul atât de hotărât intitulat „Plimbare în cotidian“. Este aici o poezie a mărunțurilor vieții moderne, îndrăzneț încercată și frumos, — și mai ales *adânc*, — izbutită. Viața pură a sufletului văzută ca o partidă de șah ce sfârșește inevitabil cu înfrângerea; plasticizarea spațiilor imense din viața noastră prin suprapunerea imaginii trenușorului jucărie al copilului de odinioară, celei a trenului ce ne poartă banal traiul acum, — toate sânt nădejdi cu totul îmbucurătoare că după experiența falimentară a moderniştilor realitățile specifice vremii noastre vor putea fi încorporate poeziei, îi pot da material de expresie pentru toate tumulturile ei, fie adânci, fie grandioase. Și pentru asta trebuie să-i fim recunoscători d-lui Radu Gyr.

Cu atât mai mult cu cât în această poezie. mătășăriile și sunetele de viori, obicinuite versului lui Radu Gyr, își mai potolească lucirile prețioase și apele molcom șoptitoare.

O poezie ca „Taină“, atât de sobru gravată dar închizând în versul ei simplu și dur atâta rară armonie gravă de gând, de sentiment și de expresie, — imagini mari, puternice și simple, clasic de simple și puternice. ca vreo câteva din „Aniversare“:

*La această împlinire numai anii,
anii vechi se strâng și-și pleacă fruntea
pe genunchii mei și plâng...*

Prevestesc, poate poetul unui îndepărtat mâine, — în care caldul suflet de azi al lui Radu Gyr va fi și el, odată, mai bătrân...

* * *

13 POEȚI. — Treisprezece poeți tineri și-au adunat în paginile unei plachete câte una din cele mai bune poezii ale lor de dragoste. N'au făcut aceasta din ambiții antologice. Ci din voința îndrăzneată de „a readuce poezia în patrimoniul de simpatie și înțelegere al tuturor“ — după cum mărturisesc înșiși în prefață. Ca mijlocitori între publicul zăpăcit de atâta noian de îndrăzneți moderniste fără niciun Dumne-

zeu, și retras acum în nepăsarea lui ca într'o cochilie, — și între poeții cari în sfârșit s'au speriat de această anomalie pe care o deplângem aici de atâta vreme, au fost alese marile fioruri metafizice cari pătrund orice porți de suflet: dragostea, Dumnezeu, toamna, moartea.

Solii aceștia au fost bine aleși, — nu fiindcă i-am indicat noi aici cu stăruință de atâta vreme, ci fiindcă sânt singurii cari pot răspunde încredințării lor. Să vedem dacă de astădată au răspuns.

Placheta aduce o mână de personalități poetice încheigate și distinote, deci și câteva pagini de frumoasă poezie: Versul atât de tremurător aplecat peste înțelesurile grave ale clipei, — nu și-l desminte d. Șt. Baciu nici aici; după cum nici d. Caledoniul iubirea excesivă pentru foșnetul muzical pur al expresiei, nici d. Carianopol respectul atât de binevenit pentru viața nudă a sentimentului. O magistrală notație a febrei trupului aduce poezia d-lui Gherghinescu-Vania și o viziune de nespusă puritate a sărutului cea a d-lui Vintilă Horia. În veșnică, nebuloasă și temerară căutare a unei noi fuziuni între cuvânt și idee în poezie, d. Ștefan Stănescu...

Prin urmare, pagini frumoase de poezie. Dar cred că n'au adus împăcarea visată. În ele, dragostea abia își șoptește mesagiul. Fiindcă el nu trăiește puternic în primul rând în sufletul poeților. Dragostea, Dumnezeu, moartea, muzica, — nu mai sânt pentru noi realități *cosmice*, cum erau pentru omul vechiu și cum vor fi iarăși, sunt sigur, pentru cel al viitorului. Pentru el, toate animau cosmosul întreg și omul se integra în ele ca în armonii prestabilite. Ii erau, toate la un loc, coordonate ale sufletului și ale vieții. Azi, ele nu mai sânt văzute în afară, în lume, ci numai în sufletul omului modern, — devenit mai rău decât o fiară prin renunțarea la ordinea divină. Azi ele nici măcar nu coexistă în acest suflet, ci se alungă una pe alta: *obsesii*. Dragostea, nevroză, ori numai dorință; moartea — groază; Dumnezeu, o absență sau cel mult o năzuință; muzica, — un spectacol. Cum să fructifice ele o poezie mare, cutremurătoare a inerției noastre cotidiene? Chiar când ele există așa cum, biete, le-am văzut?

Dar când sânt numai simple teme poetice, artificii de inspirație?

* * *

CEZAR PETRESCU: 1907, NOI VREM PĂMÂNT. — Mulți vor fi avut poate o desamăgire la lectura acestei cărți de mijloc a trilogiei pe care d. Cezar Petrescu, cu o înțelegere de vizionar, a închinat-o anului de răscruce al României moderne. Li se va fi părut prelungind

static linii cari aici se așteptau să se frângă violent. După vestea pe care ne-o dădeau titlurile anunțate dinainte, ne așteptam și noi ca acest fragment al frescei să închidă flacăra răscoalei: „Noi vrem pământ!” Iar în al treilea, întâmplările grozav încordate în acest punct de revărsare a lor în puhoi, să înceapă să curgă, încetinindu-se din ce în ce, către înfiorătoarea liniște a încremenirii înghețate care a urmat represiei: „Pământ, mormânt...”

Dar d. Cezar Petrescu nu e omul simetriilor calme în construcție, — nici gândite nici instinctive. Construcțiile sale epice cresc în diagonale, în cari irupe acel adânc irațional al etnicului nostru, care contrazice de atâtea ori claritățile noastre mediteraneene de gând. Acest 1907 nu e romanul unei *Răscoale*, așa cum l-a încheiat atât de dur în ordinele lui, atât de clasic în universalitatea lui, deși animă aceiași oameni ai locului, d. Liviu Rebreanu. Ci e cartea lui 1907, adică rodul unui efort de înțelegere a unui fenomen specific românesc în cele mai multe din rădăcinile lui subterane și în foarte multe din asemănările lui cu criza sufletească tulbure de azi. În identificarea și reconstituirea acestor origini subterane în trecutul nostru social stă sensul adevărat al lui 1907, după cum în corespondențele cari pornesc dela sine, pe nesimțite, către actualitate, — stă sensul lui simbolic. Dar pe când asocierea trăsăturilor are mai mult nevoie de capacitatea de rezonanță a cetitorului, lămurirea adâncilor, enormelor tensiuni cari au scăpărat în clipa de fulger a răscoalei de atunci, cerea o muncă epică aspră și îndelungă, ajutată de o sigură documentare socială și politică.

De aceea al doilea volum îl întregeste, pe cel dintâi în creionarea împrejurărilor cari au dus toate la clipa de flăcări a revoltei, care abia în ultima parte a trilogiei va izbucni brusc, ca să-și consume repede propria-i violență în cenușe.

Titlul acesta dinamic: Noi vrem pământ! — lămurește volumul dar îl și trădează mult. Nu ni se dă o carte a foamei de glie, cum ni le-a dat d. Rebreanu.

Fără să vrea poate, dl. Cezar Petrescu pătrunde în adâncuri puțin lămurite literar ale sufletului țărănesc al neamului nostru. Foamea lui de pământ, — trăsătură universală a plugarului, — la noi nu are vechimi mai mari de un veac. În trecut, n'am fost lacomi de pământ, nici ca neam nici ca oameni, fiindcă în colțul nostru de lume aveam mai mult decât, prea puțin, ne trebuia. Deși se ucide azi în realitate pentru pământ, adesea și la noi, totuși țărani d-lui Cezar Petrescu n'ar putea purta nici sufletul nici fapta lui „Ion”. E altceva, mult mai străvechiu, mult mai tare în sufletul

lor, — și aceasta a intuit admirabil romancierul lui 1907: setea aceea de *dreptate*, ridicată în nostalgiiile ei până la absolut, ce caracterizează pe țăranul nostru. Toată viața lui, cu bucuriile ei puține, cu mizeria ei atroce, — el și-o judecă și și-o pricepe în lumina rece a acestui concept abstract de *dreptate*. Dreptatea e pentru el unicul mod de a trăi demn, al omului. A trăi demn însă nu i se pare că înseamnă decât a trăi prin munca brațelor lui, — iar dintre muncile câte le știe nici una nu-i dă bucurii mai concrete ca truda brazdei în marile ei încordări. Foamea de pământ astfel nu e decât corolarul concret și accidental al setei lui metafizice de dreptate, de demnitate umană. Singurul dintre țărani romanului care pronunță răspicat: noi vrem pământ, — e copilul lui Dănilă Cuțui, declamând ca școlar patetica poezie a lui Coșbuc. Oamenii însă sânt înviforați sufletește de altceva în adâncuri: de înșelăciunea care stă în condicele arendașului jidov Iuju, de cruzimea de bestie din sufletul stăpânului Voicu Cojan, de nesimțirea de piatră din inima lui Damian Cumpătă, de toată batjocora ce se aducea fără cuget rugăminții lor cuviincioase de a fi ascultați, de a fi înțeleși și de a vedea cu ochii măcar odată dreptatea. Trogloditul în bordeiul căruia Dimitrie Petreanu trebuie să poposească o noapte, se arată chinuit nu de foamea lui ci de conștiința obscură, rudimentară dar adâncă, a decăderii lui din demnitatea de om măsurată tocmai prin ceea ce știa el că trebuie să dea ca ospitalitate străinului și nu putea.

Revolta e coaptă astfel nu când mizeria fiziologică își atinge maximum ci când pleoapa sufletului colectiv se închide oarbă peste ultimul pâlâit de speranță, de încredere în oameni. În acei oameni de sus, în cari, — prin toată structura sa sufletească și concepția lui despre lume, — țăranul nostru e înclinat să aibă atâta supusă încredere. Și cari atunci nu mai vroiau să răspundă deloc acelei nostalgii istorice a noastră de a avea stăpâni după dreptate.

De aceea volumul doi nu e bogat nici în descrieri hidoase ale mizeriei țărănești nici în contraste cu opulența și desfrâul conducătorilor, — lucruri cari ar fi putut să ispitescă ieftin romancierul. Ci e mai mult povestea unor țărani cari bat din ce în ce mai disperăți la porți de suflete cu totul închise. Dacă volumul întâi aducea un creion mai apăsător în zugrăvirea descompunerii clasei boierești, a fost pentru ca să așeze legile unei fatalități care se arată acum neîndurătoare: De o parte niște boieri fără suflet sau cu el amorțit, cari nu au altă dorință decât să-și uite cu totul trecutul, — de alta, acum, niște țărani cari poartă încă altă

imagine a lor, aceea a stăpânului care bate dar și cunună, ia dijmă dar și hrănește. Acum accentul în roman se deplasează dela sine, căzând pe romanul din sufletul țărănimii, — refăcându-l mai târziu, deci mai accelerat, mai violent, pe cel din sufletul celor de sus. Sufletul boierimii vechi murise otrăvit de stupefiantele civilizației occidentale. Cel al țărănimii se atrofiază prin pierderea încrederii în boierime. Dar nu poate să moară. Imensele lui resurse mitice transformă până și desnădejdea în speranță. Țărănimea intră astfel în răscoală ca într'un tărîm dincolo de realitate.

Tot acest proces sufletesc e adâncit magistral de romancier și trăit sobru dar conturat, în personagiile sale.

Umbra din ce în ce mai grea în care intră lumea sa spirituală, impune și tehnica romanului. E un spațiu ce se strâmtează din ce în ce. Porți de lumină se închid pe rând, ca să nu se mai deschidă. Două realități luminoase din începutul romanului, — acum nu mai sânt decât amintiri: copilăria și natura în soare. Pitorescul, minunatul personaj colectiv al *jivlaniei*, ca și peisagiul vrăjit al Zapodiei...

Rămân doar un copil bătrân ca Mariana și un adolescent îmbătrânit ca Adrian, ca să poarte un suflet întristat de amintiri către lumea și mai tristă care va să vie.

* * *

LUCIA DEMETRIUS: MAREA FUGĂ. — A doua carte a d-șoarei Demetrius are toate defectele celei dintâi și mai niciuna din calitățile ei. Era în „Tinerete“ o atmosferă pură de confesiune, era un lirism adânc al suferinței, o notație febrilă a modulațiilor lui monotone care mărea această impresie de sinceritate și în acelaș timp amortea ca printr'o incantație tresăririle spiritului critic al lectorului. Uităi că în fond în tot „romanul“ nu se întâmplă nimic, că toată această gamă de dureri, dela geamăt la țipăt, modulată la un ton uniform acut, nu are aproape nicio justificare de viață, că oamenii lui toți nu izbutesc să se contureze cu nimic fizicește și nici măcar sufletește din fumul viziunii lirice a autoarei.

Cu aceeași viziune miniaturală a vieții reale și cu aceeași hipertrofie febrilă a unor anumite nuanțe sufletești, — d-șoara Demetrius vrea însă de astădată să organizeze o lume epică. Rezultatul acestei curse ingrate se poate ghici chiar dela pornire. O carte în care nu trăiesc ci numai se *agită* o mână de nebuni internaționali: Un poet, morfinoman, Louis Charel;

două homosexuale, Marcia de Montfertutto și Elisabeth de Karhanin; un excroc Grigri Rovine (?!); o neurastenică, Ivonne Walther; o contesă bătrână care seduce adolescenții... Dar tot acest balamuc nici măcar nu e adus aici ca să trăiască. Romanul nu e un studiu de nebuni. E numai o colecție de oameni cari au din când în când izbucniri de nebuni fiindcă n'au ce face. E curios câți oameni cari n'au ce face există în epica noastră postbelică! Inșă și aceasta ar putea fi o temă frumoasă de roman: oameni desaxați prin inactivitate. Pe autoare n'o interesează însă nici aceasta. Nebunii aștia de abia schițați au probabil în intențiile d-sale doar rolul de a alcătui un fundal exotic și „interesant“ celor două personaje mai adâncite ale cărții, cari îi împlinesc rudimentara acțiune: Tony Bracinsky și Iulie Mauprey. „Mai adâncite“, — e un fel foarte relativ de a le defini critic. Căci acest Tony, care e iubit grozav de mai multe femei, — e iubit pentru că are mâini mari, cap mare, obraji mari, șolduri mari și... e cald: „Și Tony, ce bun era de ținut în brațe, gros, greu, cald, lent“ (pag. 89). Să recunoaștem, că pentru un roman modern un asemenea erou cu însușiri și proporții de sobă de teracotă e cu totul surprinzător.

Dar să mergem în pas cu intențiile autoarei. Prin urmare să urmărim cum două intelectuale, — Iulie Mauprey, o pictoriță care nu pictează (aici toți oamenii trăiesc numai prin cărțile lor de vizită nu prin ceea ce făptuesc efectiv), și Marie Aldon, o femeie cu pretenții de aristocrație intelectuală și morală întru nimic justificate prin traiul ei doar instinctual, — sânt reduse la o viață a trupului subelementară prin fascinația pe care o exercită asupra lor animalitatea sigură de sine, nefalsificată, a celui om cald și greu care e Tony.

În definitiv, și aceasta poate fi o intrare în adâncul de mină al psihologiei umane. D-șoara Demetrius însă nu e o analistă lucidă. Iulie manifestă mereu doar intenții de a țipa de gelozie pentru niște mărunțișuri de gest iar Marie poartă ca un manechin ifose reci.

Un exemplu de felul cum își mănuieste autoarea uneltele de disecție sufletească: „Iulie se simți deodată copleșită, obosită. Pipăi în ea și găsi un mare vid. Unde era dorința ei de a da, de a făuri, de a lăsa în urmă? Il iubea pe Tony? Ce înseamnă asta?“ (p. 178).

Nu putem încerca decât un infinit regret, după izbânda frumoasă din „Tinerete“, intuind acest vid care se poate „pipăi“ nu numai în sufletul Iuliei ci în toată cartea.

OVIDIU PAPADIMA

C R O N I C A M Ă R U N T Ă

LIRICA NOASTRĂ RELIGIOASĂ e o temă neobservată de ochiul criticii. De altfel, această critică, încremenită în punctul de vedere raționalist, constituie față de noul duh al vremii un anacronism. Nici o altă ramură de manifestare intelectuală n'a rămas atât de străină și de înapoiată. Chiar când e practică de recenseri mai tineri, fenomenul cel mai izbitor al poeziei contemporane — elanul religios — îi scapă din lipsa unor aderențe spirituale necesare înțelegerii.

Pe de altă parte există o sumă de reviste eclesiastice, a căror menire ar fi, între altele, observarea fenomenului literar ca expresie caracteristică a sufletului. Le urmăresc cu atenție aproape pe toate și nu știu dacă, în interval de douăzeci de ani, am găsit în ele mai mult de-o palidă încercare asupra sentimentului religios în literatura românească. Cu tristețe le compar în această privință cu publicațiile catolicismului occidental atât de vigilente în judecarea, selecționarea și interpretarea cărților literare. O revistă ca *Etudes* bunăoară, pentru a nu cita decât una, atât de multiplă și de universală în preocupări, e totuși o adevărată călăuză în labirintul literar al Franței.

Arta scrisului e una din marile puteri sufletești, — constructivă sau distructivă. Misionarii cu totădinădinsul ai Binelui creștin n'o pot trece cu vederea. Publiciștii noștri eclesiastici însă cred că o carte conține o valoare religioasă sau nu, după cum vorbește frumos sau urit de persoana preotului ca motiv de nuvelă, de roman ori de snoavă. E oarecum amuzant să destăinăm că o revistă cum e *Gândirea*, cu toate preocupările ei spirituale, cel mai restrâns număr de cititori: îl are în rândurile preoției, fiindcă ea nu se preocupă în special de problemele bisericesti. Majoritatea publicațiilor eclesiastice, în frunte cu *Biserica ortodoxă română*, nici măcar n'au luat act de existența ei, cu excepția foarte onorabilă pentru noi a celor dela Sibiu, dela Cluj, dela Pitești, Roman și Huși. Și-a fost o vreme, în lungile noastre hărțuiri cu adversarii iudei și democrați, când se credea că în spatele nostru ar fi stat întreaga Biserică națională cu nesfârșite resurse imaginare la dispoziție! Adversarii aceia nu-și puteau lămuri posibilitatea de-a ocupa o poziție cu totul nouă în mișcarea literară, rămânând totuși perfect izolați, cum eram și cum sântem de forurile în mod presuntiv cele mai interesate într-o asemenea luptă. Au trecut șase-sprezece ani de militantism ortodox în literatură și poate mulți vor mai trece încă până să ne bucurăm de o înțelegere mai largă în sfera eclesiastică.

S'ar părea că aceasta e o constatare descurajantă, dar nu e. Pentru motivul că nu ne-am făcut iluzii în această privință. Mai realști decât am fi fost crezuți noi ne-am adresat cu crezul nou de artă publicului mioran, întind la o reînviere a zăcământului religios din adâncul sufletelor. Fără îndoială că un cuvânt bun, dacă nu chiar o îndrumare, din partea Bisericii noastre, pe care o iubim; nu ne-ar fi întristat în nici un caz pentru această frumoasă aventură, ce nu s'a cheltuit totuși în vânt. El nu ne-a venit decât din partea luminatului mitropolit al Ardealului, și mănturisim că atât ne este de ajuns.

Ceeace nu ne știm să regretăm însă e că ortodoxia noastră oficială nu știe încă să prețuiască puterea religioasă a literaturii în genere. Personal, m'am lovit de la început de această opacitate. Tânăr teolog și voind să cerșesc înaltul har al preoției, la care visasem în anii de studii, m'am înfățișat mitropolitului primat de-atunci cu întâiul meu volum de versuri

— Floricele băiete, floricele! mi-a răspuns cu un prea sfânt dispreț arhipăstorul Ungro-Vlahiei, și m'a trimis la plimbare.

Era Konon Arămescu, Dumnezeu să-l ierte, din familia fabulistului Donici.

Tot în acea vreme, un alt mare demnitar bisericesc, răsfoindu-mi cartea, — căci altă recomandatie n'aveam — s'a răstit:

— Scrie predici, domnule; predici, nu poezele!

Dacă aș fi stat să ascult asemenea îndrumări, sânt sigur că *Gândirea*, întemeiată de Cezar Petrescu, n'ar fi luat culoarea pe care o are azi.

Evident, lucrurile s'au mai schimbat în anii din urmă. Cu o tenacitate vrednică de toate injuriile ce mi se aduc azi în numele predaniei ortodoxe de către foști discipoli ai mei, am introdus în presa de după războiu preocuparea programatică de problemele religioase. Inovația, generalizată azi, a căpătat amploare prin ziarul creștin *Calendarul* care, timp de doi ani, a fost ediția zilnică a spiritului gândirist. Ceva tot s'a modificat, desigur, în atitudinea eclesiastică față de fenomenul literar.

De aceea n'a fost mică bucuria când mi-a sosit dela Cluj volumul părintelui profesor Ilarion V. Felea: *Dumnezeu și sufletul în poezia română contemporană*, tipărit în colecția episcopală „Cărțile Vieții”.

Autorul e un fecund și foarte bine orientat publicist teologic, care a dat la iveală, între altele, un interesant studiu psihologic despre *Convertire* și o temeinică răsturnare a ereziei

Baptismului. Cartea de față nu e ceea ce se cheamă un studiu critic, ci o „anchetă“, cum zice singur asupra liricei noastre contemporane sub raportul celor două noțiuni fundamentale ale creștinismului. Dumnezeu și sufletul. A cercetat peste patru sute de volume a o sută de poeți în viață. Și rezultatul anchetei sale e revelator. Numai avându-l în față poți să-ți dai seama mai bine de câtă vibrație religioasă conține lirica noastră actuală. În primul rând, autorul a urmărit un interes documentar: întru cât sufletul poetic românesc e capabil sau nu de religie. Fiindcă se afirmase cu insistență, în numele unei sociologii de import, existența unui „ateism național“.

Lirica e prin excelență măsura sensibilității unui neam. E reacțiunea cea mai spontană a modului artistic. Eul poetic, prin faptul că e poetic, adică plămuitor, *tutuiește* familiar și direct, fără formalități intermediare, lumea și lucrurile ei, pe Dumnezeu însuși și lucrurile sale, care constituiesc lumea. Centru misterios al personalității, intuiția lăuntrică a propriei sale profunzimi îl pune în contact cu adâncul nelămurit al existenței, făcându-l să-și afirme înrudirile cu ea, să respingă ce i se pare străin, să tăgăduiască ce i se pare vrăjmaș ori să aibă teamă „să-și blesteme sau să-și preamărească destinul în comparație cu această existență. Eul liric e aproape tot una cu eul religios prin indoitul sentiment al independenței față de lume și al dependenței și asemănării cu misterul ei creator, cu Dumnezeu. Propria-i independență față de lume îl face să-și apară ca *suflet* de sine stătător; propria-i dependență și asemănare față de misterul creator al lumii îl face să-i sesizeze, ca suflet, destinația de dincolo de lume, legătura cu Dumnezeu.

Fie că vede lumea în strălucitoarele fețe ale bucuriei de viață, fie că o vede învăluită în zăbranicul tristeții și al morții, lirismul își cântă această experiență intimă și prin cântec el devine rostul artistic al armoniei universale sau al desarmoniei, după natura sentimentului constant și esențial, care îl animă.

Cercetată sub raportul ideii de suflet și de Dumnezeu, lirica noastră contemporană e revelatorie ca afirmație contopită din zeci de glasuri a independenței față de cosmosul material — ideea de suflet — și a dependenței lui metafizice de Dumnezeu.

Evident, sentimentul religios al liricei noastre contemporane e mult mai complex și mai nuanțat de cum îl schematizează părintele Ilarion V. Felea. Autorul însă n'a voit decât să facă un sondaj

cu măsura celor două idei cardinale ale teologiei: suflet și Dumnezeu. Și nu e aproape niciun poet de azi, pe care să nu-l fi găsit în concordanță, dela D. Nanu, cel mai vârstnic, până la cei mai tineri. Lirismul nostru contemporan apare ca o proclamație aproape unanimă a adevărului religios al vieții.

Constatarea e grea de semnificație atât ca expresie autentică a fondului esențial religios din sufletul neamului nostru cât și ca moment caracteristic în actuala evoluție a spiritualității noastre literare.

Că sufletul nației noastre, e fundamental religios a devenit astăzi o axiomă de care nu se mai ating nici chiar învișunații tăgăduitori de ieri. Numeroasele discuții în jurul acestei chestiuni au adus deplină lumină. Lumea unei evidențe, ce greu s'ar mai putea contesta, deși tema religiosității noastre populare abia de acum încolo își așteaptă studiile aprofundate pentru a o defini în toate elementele ei alcătuitoare. Un câmp vast de cercetări ne stă în față pentru a lămuri din minereu culturii folklorice firele de aur spiritual ale viitoareii noastre culturi superioare. Aceasta e însă altă chestiune.

Evidența religiosității populare își găsește corespondența în sufletul evlavios al liricei contemporane. E un fapt în care putem ceti cu imensă satisfacție întoarcerea la izvoarele străbune a spiritului nostru creator. Lirismul personal se reintegrează în tradiția spirituală a neamului românesc, iar această reintegrare e tot una cu eliberarea de seducțiile modelor europene, propriu zis: franceze.

Fenomenul acesta însemnează dispariția intelectualului-anexă și autohtonizarea culturii.

Interesanta și necesara anchetă a părintelui Ilarion V. Felea e totdeodată o lărgire de orizont a atenției eclesiastice, — vorbim de cercurile cărturărești ale Bisericii — spre aspectele sufletești și culturale din viața românească, ce interesează în rândul întâiu opera de modelare creștină a omului. Pentru spiritualizarea păturii luminate a României, atât de înstrăinată până mai deunăzi, caracterul religios al liricei contemporane e un semn minunat.

Va răsări într'adevăr și o iscusință duhovnicească de patos misionar, care să intensifice acest suflu liric, născut spontan din adâncimi, și să-l transforme în eroism creștin?

Iată o întrebare ce nu mai privește literatura, ci însăși Biserica organizată.

NICHIFOR CRAINIC